

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра дошкільної і початкової освіти

Остапенко Зоя Анатоліївна

**РОЗВИТОК ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ МУЗИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта
Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник:

_____ О.В. Шаповалова,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної і
початкової освіти

« ____ » _____ 20__ року

Виконавець:

_____ З.А. Остапенко

« ____ » _____ 20__ року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ Й ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ МУЗИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	7
1.1. Розвиток творчого самовираження в дошкільному дитинстві як наукова проблема.....	7
1.2. Значення музичної діяльності в процесі розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку.....	17
1.3. Педагогічні умови розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності	26
Висновки до розділу 1.....	35
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ МУЗИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	36
2.1. Критерії та рівні розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності.....	36
2.2. Експериментальне впровадження педагогічних умов розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності.....	47
2.3. Аналіз результатів педагогічного експерименту	55
Висновки до розділу 2.....	59
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63
ДОДАТКИ	68

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасна українська держава потребує особистості із збагаченим рівнем духовності і самобутності, культури, інтенсивнішого прояву актуалізувати в першу чергу творчий потенціал. Саме тому у дошкільному віці закладається фундамент людини, формується творче сприйняття, первинна система моральних і духовних цінностей. Важливим аспектом цього складного і багатогранного процесу є розвиток творчого самовираження, оскільки він дає змогу дитині виявити і реалізувати свої здібності у просторі культури, брати участь у створенні цього простору самостійно, реалізувати своє «вище Я». Одним із новоутворень є виникнення готовності дитини до взаємодії з навколишнім світом, іншими людьми та усвідомлення себе самою. У зв'язку з цим зростає роль досліджень, спрямованих на пошук шляхів оптимізації процесу розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку.

Доцільність звернення до обраної проблематики підтверджується положеннями законів України «Про освіту» (2017р.), «Про дошкільну освіту» (2001р.), «Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку» (2020 р.), Концепції «Нова українська школа» (2016р.), «Базового компонента дошкільної освіти» (2012 р.), програмами розвитку дітей дошкільного віку, спрямованими на модернізацію дошкільної освіти, оновлення змісту, форм і методів формування творчо-комунікативної компетенції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом у галузі педагогіки та психології висвітлюються питання особистісної самореалізації та самовираження, реалізувати себе переважно у творчих різновидах діяльності. Дефініція самовираження особистості трактується як процес впровадження активної життєвої позиції, реалізації природного потенціалу. Зокрема, у працях науковців (В. Алфімова, В. Андрєєва, І. Іванова, В. Загвязинського, В. Кан-Каліка, С. Сисоєвої) розглядаються питання педагогічного керування процесом творчості дітей. У сучасних дослідженнях проблем індивідуальної особистісної самореалізації, самовираження (А. Аніщук, О. Баришевої, Т. Бігільдевої, Л. Березовської, О. Дронової, Н. Гавриш, В. Зарицької,

С. Нечай, Н. Корчакової, Л. Середюк та інших) подано, що істотним едифікатором розвитку зростаючої особистості є її участь у різнобічних видах творчої діяльності. Дуже велике значення у цьому ракурсі має музична діяльність як засіб самовираження дитини (А. Алієв, Н. Ветлугіна, О. Лобова, Л. Масол, В. Медушевський, В. Петрушин та інші).

Проте питання розвитку творчого самовираження в процесі музичної діяльності досліджено недосконало і потребує подальших наукових розробок.

Отже, актуальність проблеми, її наукове та практичне значення, недостатня розробленість у теорії та практиці дошкільної освіти зумовили вибір теми дослідження: *«Розвиток творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності»*.

Мета і завдання дослідження. Виявити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність впровадження педагогічних умов розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності.

Відповідно до мети визначено такі *завдання дослідження*:

1. З'ясувати теоретичні основи розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності.

2. Виявити та теоретично обґрунтувати педагогічні умови розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності.

3. Визначити критерії та рівні розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності.

4. Експериментально перевірити ефективність впровадження педагогічних умов розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності.

Об'єкт дослідження – розвиток творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності.

Матеріали та методи дослідження: теоретичні (аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація педагогічних, психологічних, методичних джерел з проблеми дослідження) – з метою уточнення ключових понять дослідження; *обґрунтування* розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності та виявлення стану розробленості досліджуваної проблеми; *емпіричні* (спостереження за освітнім процесом дітей старшого дошкільного віку) – для визначення рівня сформованості творчого самовираження, аналізу музичної діяльності дітей, в процесі анкетування музичних керівників і вихователів закладів дошкільної освіти; *методи математичної статистики* – для аналізу результатів експериментальної роботи.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що *визначено* теоретичні основи творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку; *обґрунтовано* зміст поняття «творче самовираження у музичній діяльності»; педагогічні умови розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку у музичній діяльності (розширення уявлень дітей, музичних керівників та вихователів закладів дошкільної освіти про творче самовираження у музичній діяльності та його значення для успішного життя; надання дітям можливості творчо виражати себе у музичній діяльності; *уточнено* зміст компонентів досліджуваного явища – когнітивний (сукупність уявлень і знань дитини про способи вираження у різних видах музичної діяльності); емоційно-ціннісний (наділення творчого самовираження у музичній діяльності позитивними емоційними переживаннями) та поведінковий (практична реалізація можливостей у музичній діяльності).

Практичне значення одержаних результатів полягає у впровадженні педагогічних умов розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності. Результати педагогічного дослідження можуть бути використані в системі професійної підготовки студентів при викладанні навчальної дисципліни «Теорія та методика музичного виховання» та в практичній роботі музичних керівників і

вихователів закладів дошкільної освіти під час підготовки і проведення занять з розвитку музичного виховання.

Апробація результатів та публікацій. Основні положення та результати кваліфікаційної роботи доповідались та обговорювались на 2-х науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія та методика дошкільної і початкової освіти в сучасному педагогічному просторі» (13-14 листопада 2019 року, м. Суми, Сумський Палац дітей та юнацтва) та VI Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін» (23-24 квітня 2020 року, м. Суми, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка). За результатами дослідження опубліковано 2 статті.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 67 сторінок. У тексті подано 3 рисунка, 8 таблиць, 3 діаграми. Додатки викладено на 9 сторінках. У списку 52 використаних джерела.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ Й ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ МУЗИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Розвиток творчого самовираження в дошкільному дитинстві як наукова проблема

Зрозуміти дефініцію «самовираження», його значущості та з'ясувати вікові особливості цього процесу дають змогу дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених в галузі педагогіки і психології – Р. Бернса, І. Беха, Л. Божович, О. Кононко, Р. Немова, В. М'ясищева, Л. Сохань, А. Маслоу, К. Роджерса. Науковці впроваджують проблему реалізації особистістю свого потенціалу, наголошують, що процес особистісного вираження є головною основою самоствердження та самореалізації людини в житті.

Потреба у реалізації себе, бажання, активність, як зауважує Д. Фельдштейн, засновується в процесі становлення гармонійно розвиненої особистості. За його словами, ініціативність є загальною формою існування людини як суб'єкта життя, умовою реалізації нею своїх потенційних можливостей, підґрунтям її неперервного розвитку [38, с. 56].

Здійснити ґрунтовний аналіз досліджуваної проблеми дають змогу наукові розвідки Б. Ананєва та І. Джидарян. За Б. Ананєвим, кожна людина відповідно до власних особливостей самостійно обирає напрями активності та індивідуальності. Таким чином, активність буття особистості є узагальненим ціннісним способом задоволення нею необхідних потреб, першочерговими з яких є прагнення бути визнаною суспільством, виразити саме свою особистість [2, с. 40].

Особливістю для нашого дослідження є типологія способів самовираження людини, яку запропонував Д. Узнадзе. За висновками науковця, існує чотири способи самовираження, а саме такі як:

– перший спосіб, завдяки якому людина у зовнішній поведінці бурхливо виражає те, що справді відчуває ніби, – себе «виплюскує»;

– другий спосіб, який надає важкість зовнішнього вираження внутрішнього світу: людині необхідно немовби щось подолати та докласти для цього певних зусиль;

– третій, парадоксальний спосіб: людині притаманна несподівана поведінка – протилежна в однакових і подібна у різних ситуаціях;

– четвертий спосіб, за якого особистість увесь час залишається у своєму внутрішньому світі, зовнішньо лише «приспосовується» до ситуації, зважаючи на неї [37].

Таким чином, здійснивши аналіз наукових доробок, присвячених дослідженню проблеми, можна підсумувати, що важливу роль у процесі самовираження особистості відіграє в першу чергу самоповага як значуща умова максимальної активності особистості, продуктивності діяльності, ініціативи, реалізації власного творчого потенціалу.

Досліджуючи проблеми розвитку особистості, І. Бех зауважує, що зміст «образу особистості» відображає те, що людина вважає в собі найбільш значущим, те, що на її думку, може відрізнити її від інших. Розвинений «образ Я» виявляється системою особистісних цінностей, кожна з яких можна вважати конкретним. Як вважає вчений, з формування первинних «образів Я», в якому особливе значення має виникнення і розвиток мовлення, розпочинається розвиток особистості [6].

У науковця знаходимо пояснення наступних ключових дефініцій – самоствердження, самореалізація, самовираження. Самоствердження як прагнення до високої оцінки й самооцінки, зауважує І. Бех, стимулює людину до самовдосконалення, самовиховання, обумовлює відповідні прояви у певних поведінкових ситуаціях, аналізу діяльності [5]. За словами фахівця, самоствердження може виражатися як у суспільно корисній поведінці, прагненні усім сподобатися, так і в протиставленні своїх ціннісних орієнтацій [4, с. 176]. Важливе місце у структурі міжособистісних відносин, належить процесу самопрезентації – тактичному представленню своєї особистості стосовно соціально і культурно прийнятих способів дій і поведінки, що

ґрунтується на використанні певних стратегій, розроблених для формування думки навколишніх про себе і часто вихованець зацікавлений у тому, щоб показати найкращі особистісні якості, ініціативу і приховати негативні. Одним із засобів самопрезентації, наголошує вчений, може бути побудова особистістю найбільш прийнятної і раціональної програми задумів щодо наближення до значущої особи та пристосування до схвалюваних якостей і цінностей [5, с. 178].

Дуже цікавою на нашу думку є міркування В. Сухомлинського, за словами якого творчість – це не підсумок знань та умінь, а особлива значимість інтелекту, зв'язок між інтелектуальним життям особистості та проявом її сил в активній сучасній діяльності, в якій розкривається духовний світ особистості [36]. Таким чином, педагог-новатор акцентує увагу на важливості творчості у процесі розвитку зростаючої особистості.

Проведений науковий аналіз дає змогу зробити певні висновки, що в основі творчого самовираження особистості є її прагнення, бажання виявити та об'єктивувати своє «Я» у процесі різних видів діяльності. Отже, спираючись на здобуток фахівців, під *творчим самовираженням* можна розуміти активне намагання людини реалізувати своє «Я» через удосконалення себе, шляхом прояву та розвитку своїх особистісних можливостей і здібностей, створення нових художніх образів, творів та дій.

Творче самовираження особистості має прояви у різних видах діяльності, особливе місце з-поміж яких належить музичній.

Суттєвого значення набуває питання творчого самовираження особистості для раннього онтогенезу. Оскільки, на думку психологів-новаторів Л. Виготського, О. Запорожця, зростаюча особистість у процесі пізнання навколишнього світу відчуває потребу, бажання вільного творчого вираження свого «Я», а в такий спосіб самовиражаючись, діти дошкільного віку можуть більше пізнавати себе та відкривають для оточуючих нове про свою асертивність.

Важливість проблеми посилює усвідомлення ролі дітей дошкільного віку у процесі розвитку особистості дитини, які визначаємо у табл. 1.1. За твердженням фахівців, етапи формування особистості як самостійного суб'єкта зумовлені такими чинниками, а саме:

Таблиця 1.1. Етапи формування особистості

	<p>оволодінням дошкільником власним тілом, виникнення у них довільних рухів у контексті формування перших предметних дій: ходюю, самостійним пересуванням, що породжують певну самостійність стосовно інших;</p>
	<p>усвідомленням здатності до різних самостійних дій та рішень, зародженням самосвідомості, перших уявлень та знань про власне «Я»;</p>
	<p>розвитком мовлення як форми існування свідомості.</p>

Отже, процес становлення особистості виокремлює як невід'ємний компонент формування її свідомості та самосвідомості. Хоча, як зазначають сучасні психологи [16, с. 15], особистість не можна зводити лише до її самосвідомості, до її «Я», проте не можна відривати їх одне від одного.

Для вивчення особливості творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку у власному науковому пошуку послуговуємося дослідженнями фахівців, у яких розкрито основні аспекти проблеми розвитку самосвідомості зростаючої особистості. Зокрема, виникнення самосвідомості

пов'язане з тактильними відчуттями, інтуїтивним почуттям власного існування (В. Бехтерев), з відділенням немовля від матері наприкінці першого року життя (М. Лісіна), із диференціацією зовнішніх і внутрішніх відчуттів на перших тижнях життя (І. Сеченов. П. Чамата), з усвідомленням своєї самостійності, довільності рухів, можливістю мовленнєвого самовираження у 2–3 роки (Л. Виготський, С. Рубінштейн), із здатністю виразити своє емоційне ставлення до довкілля (В. Мясищев), із виникненням емпатії, засвоєнням чужої точки зору (Д. Ельконін), із рефлексією та моральною самооцінкою (Л. Божович, Л. Виготський, І. Кон).

Як визначалося вище, походження прагнення особистості виразити себе пов'язане із її самооцінкою. Тому вважаємо розглянути це поняття детальніше. Розуміння самооцінки, пояснення її структури відображені у дослідженнях М. Лісіної, яка, вивчаючи структуру самосвідомості в руслі генезису спілкування, виокремила дві її основні складові: когнітивну й афективну. Когнітивна підструктура в першу чергу зачіпає проблему самопізнання; афективна підструктура відображає особливості механізмів формування самооцінки дитини. Розглядаючи процес формування дитиною уявлення про себе і цілісного образу свого «Я», науковець висловила думку про його структуру. На переконання фахівця, є усі підстави виокремити в структурі образу, з одного боку, власні, конкретні уявлення суб'єкта про свої здібності та можливості, а з іншого – «центральне утворення», на якому конвертуються усі власні уявлення суб'єкта про себе.

Таким чином, М. Лісіна виокремила самооцінку від елементів уявлення, від знання про себе, наголошуючи, що необхідно розрізняти абсолютну й відносну самооцінку, у зв'язку з тим, що абсолютна самооцінка виражає ставлення дошкільника до себе стосовно інших, є переживанням того, чи люблять його взагалі, без порівняння з іншими. Відносна самооцінка виражає ставлення дитини до себе, порівняно з навколишніми, переважно з однолітками. Завдяки спілкуванню дошкільника з дорослими й однолітками, наголошує вчена, формується неповторна своєрідність внутрішнього світу,

виникає образ – «особистість», який стає відносно стійким утворенням і відображено у табл. 1.2. [16].

У контексті нашого дослідження доречно розглянути етапи творчої діяльності зростаючої особистості такі як:

Таблиця 1.2. Етапи творчої діяльності

<i>Перший етап</i>	Становлення «первинної креативності» як загальної творчої здібності або наслідування (копіювання готового) – простежується наслідування значущого дорослого як креативного взірця (є основним механізмом розвитку креативності). Потрапляючи в нову ситуацію, дитина репродукує готовий спосіб дії, повторює його за дорослими для бажаного результату.
<i>Другий етап</i>	Творче наслідування, внесення елементів новизни, прояв самодіяльності без внесення істотних змін у пропоновані іншими схему дій, зразок, ідею – перша заявка про себе, своє бажання самовияву. Саме на цій стадії дитина ознайомлюється з різними варіантами інноваційної діяльності, визначає свої переваги, відповідно до власних нахилів та вмій.
<i>Третій етап</i>	Репродуктивна творчість, уміння взяти за основу пропоновану схему, ідею, але істотно переробити її, внести зміни, додати щось нове, своєрідне. Ця стратегія характерна для дошкільників-креативів.
<i>Четвертий етап</i>	Справжня творчість, створення нового, вона недоступна дошкільникові, адже створити оригінальну ідею можна лише на вершині свого креативного розвитку та в сфері своїх інтересів, здібностей

Доцільно також показати характерні ознаки творчості дітей. Досліджуючи питання креативності Дж. Гілфорд та Е. Торенс подали ознаки, що притаманні творчості дітей, зокрема: оригінальність, здатність по-новому нестандартно розв'язувати проблеми, що в дошкільному віці виявляється в ігровій та художній діяльності; семантична гнучкість – словесна гнучкість мислення виявляється у дітей як підвищена чутливість до мовлення, як мовленнєва творчість – утворення нових слів; образна адаптивна гнучкість як найтипівіша форма прояву творчості в дошкільному віці – здатність дитини виділяти функції об'єкта таким чином, щоб побачити в ньому нові можливості розумової активності[12].

Підкреслюючи пріоритетність емоційної сфери зростаючої особистості, О. Запорожець, Л. Парамонова зазначають, що ознакою творчості дошкільників є притаманна діяльності дитини емоційність, прагнення шукати й багато разів апробувати та отримувати втіху, набагато більшу від процесу, аніж від результату [14].

І. Лернер наголошує, що характерними ознаками творчої особистості є:

- можливість й спосіб продукування ідей;
- самостійне перенесення раніше засвоєних знань у нову ситуацію;
- віднаходження нових функцій предмета;
- виявлення проблеми у стандартній ситуації;
- бачення структури об'єкта;
- здатність до альтернативних рішень;
- комбінування раніше засвоєних способів діяльності з новими.

Наведені характерні ознаки проявів творчості сучасної особистості враховувалися при визначенні критеріїв і показників у нашій роботі.

Проаналізувавши особливість процесу творчості дитини Н. Гавриш зазначає, що творчі доробки у будь-якій діяльності зумовлені певним рівнем компетентності, розвитком емоційно-чуттєвої сфери. Творчість пов'язана із самостійно народженим оригінальним задумом, добиранням оригінальних засобів його реалізації та створенням нового унікального творчого продукту. Зокрема, науковець підкреслює велику роль, яку відіграє мовлення в цьому процесі, незалежно від змісту і предмета творчої діяльності [10, с. 25].

У старшому дошкільному віці основним структурним компонентом розвитку творчості дитини стає проблемність, яка забезпечує постійний потяг дитини до нового та виявляється у пошуку невідповідностей у власній постановці нових запитань і проблем. Виокремлюючи різні аспекти творчості дітей 5-6 року, фахівці висловлюють загальну думку про синкретизм (поєднання або злиття несумісних і не порівнюваних образів мислення та поглядів) як особливу властивість, що передбачає набуття дитиною нового особистісного досвіду. Категорія самовираження відіграє важливу роль у

розвитку потенційних творчих можливостей дитини та становить собою її «саморух». Дорослий, створюючи умови для самовираження дитини, пробуджує тим самим у неї творчу активність [14].

Для з'ясування особливостей творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку у різних видах діяльності значущим є здобуток науковців А. Аніщук, А. Богуш, Н. Гавриш, О. Дронової, дослідницькі інтереси яких зосереджені навколо зазначеної проблеми. Експериментальні дані досліджень зазначених фахівців було враховано у нашому дослідженні.

Заслуговують на увагу обґрунтовані О. Дроновою педагогічні технології розвитку у старших дошкільників художнього самовираження на засадах ідей Марії Монтесорі. Структурними компонентами художнього самовираження науковець називає: «присвоєння» дитиною культурних норм і художнього досвіду та його «об'єктивацію»; навчання дітей віком 5-6 років доступним способом самовивчення, самоідентифікації для формування образу «Я – художник». Розвитком дитини є її власний рух до своєї унікальності, а саме власна праця дитини, активність допомагають досягти інтелектуального зростання, аналізу і фізичної досконалості. Дитина-дошкільник діє переважно через органи і відчуття, переходячи від одного рівня складності до іншого. О. Дронова зазначає, що «здивування» є пріоритетом до розвитку мислення [13, с. 108-109].

Особливість творчого мовленнєвого самовираження дітей дошкільного віку розкрито у наукових працях Н. Гавриш. На думку фахівця, мовленнєво-творча діяльність дошкільника задовольняє його головну потребу в самоствердженні та самореалізації. Мовленнєво-творча діяльність виступає засобом самовираження зростаючої особистості. Н. Гавриш зазначає, що мовленнєва творчість дитини має прояви у спілкуванні з однолітками і дорослими через самопрезентування і фантазування – у «щиросердності, відвертості творчих поривань, ініціативності, емоційному запалі» [10].

У працях А. Богуш, Л. Березовської обґрунтовано визначення поняття «творче мовленнєве самовираження дошкільників», сутність якого полягає у

вмінні дитини розкрити своє «Я», у творчій розповіді виявити свою індивідуальність і неповторність. Особливість цього уміння полягає, за зауваженням авторів, у передаванні через засоби художньої виразності своїх емоцій і почуттів, настрою і переживань, власних думок і фантазії, уміння шляхом творчого пошуку віднаходити нове вирішення певної проблеми, здатність творчо та оригінально мислити, передавати свої думки словами і діями. Визначаючи творче мовленнєве самовираження старших дошкільників в ігрових казкових ситуаціях, науковець наголошує, що під мовленнєвою казковою ситуацією слід розуміти подію, яка виникає між дітьми у процесі творчого відображення змісту знайомої казки і супроводжується монологом чи діалогом, ігровими діями, розподілом ролей, застосуванням дітьми мовних і немовних засобів виразності, які, у свою чергу, виступають засобом їх творчого самовираження [7].

На нашу думку, заслуговують на увагу результати дослідницької роботи А. Аніщук. Фахівець, досліджуючи мовленнєве самовираження дітей дошкільного віку у процесі життєдіяльності, надає перевагу мовленнєвому розвитку дошкільників, який охоплює вміння висловлюватися, передавати словом різноманітні життєві враження, думки, почуття, ставлення. А. Аніщук під поняттям «мовленнєве самовираження» розуміє вміння дитини заявити про себе, тобто виразити свої думки, наміри, бажання, ставлення за допомогою мовленнєвих засобів та форм, а також оцінити ставлення до себе інших, виявити власну індивідуальність у добиранні мовленнєвих конструкцій, творчо використовувати засоби художньої виразності.

На думку А. Аніщук, у мовленнєвому самовираженні дошкільників можна виділити наступні аспекти такі як:

- прагнення дитини виразити своє «Я»;
- уміння заявити про себе собі самій та іншим людям;
- здатність оформити мовленнєві конструкції (щоб були виразними, доступними, адекватними, змістовними, творчими, емоційно забарвленими) [3].

Проведений аналіз наукових доробок засвідчив, що розвиток особистості дошкільника пов'язаний зі зміною його ставлення до навколишнього світу та самого себе, зокрема кожна зміна виступає новим етапом у розвитку свідомості та самосвідомості дитини. Наявність самосвідомості й саморегуляції поведінки є показником становлення у дітей уже на етапі дошкільного дитинства елементарних ракурсів «Я – концепції». Це слугує підставою зазначити, що процес творчого самовираження дошкільника у різних видах художньо-творчої діяльності, у тому числі і в музичній, пов'язаний з розвитком самосвідомості зростаючої особистості.

Отже, теоретичний аналіз праць сучасних науковців з наданої проблеми показав, що дошкільне дитинство є найбільш сенситивним періодом розвитку творчості. Дитина готова до соціалізації, а з іншого боку – ще не соціалізована, у віці близько трьох років у неї з'являється потреба діяти, як дорослий, «зрівнятися з дорослим».

Наукового обґрунтування потребує дефініція «творче самовираження дошкільника у музичній діяльності». Окреслене питання вирішується в наступному підрозділі роботи.

1.2. Значення музичної діяльності в процесі розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку

Згідно проведеного аналізу наукових праць у галузі естетики, психології, педагогіки та інших наук, основою творчого самовираження старших дошкільників є мистецтво як інструмент збагачення її потенціалу і досвіду.

На думку О. Кононко, мистецтво виступає як основний компонент обраної сфери діяльності, а відображення в ньому об'єктивних властивостей матеріальної дійсності потрібно пов'язувати з вираженням суб'єктивно-особистісного, внутрішнього, духовного життя людини. Коли ми звертаємося до мистецтва, це означає отримувати своєрідний камертон, що дає змогу визначити на різних вікових етапах стадії та якість звучання емоційної культури людини, розвиток її емоційно-чуттєвої сфери, сенсорного досвіду, закладання духовно-моральних цінностей, без яких гармонійний всебічний розвиток особистості, реалізація нею свого творчого і естетичного потенціалу неможливі [17].

За науковим досвідом О. Рудницької, особлива активізація свідомості засобами мистецтва зумовлена тим, що художній твір, одночасно, відображає дійсність й оцінює зображуване, прагнучи виявити його значимість та сутність. Безпосередньо під впливом художніх образів почуття переходять в естетичні, етичні уявлення суб'єкта як ціннісний акт осягнення світу та самопізнання власної сутності. Коли дитина має можливість спілкуватися з мистецтвом, відбувається ототожнення внутрішнього і зовнішнього, логічного змісту мистецького твору й аналогічної сфери самосвідомості особистості, непередбаченого суб'єктивного почуття, смислової предметності розвитку мистецтва [34].

Маємо можливість зазначити, що пізнання мистецтва вводить людину безпосередньо у світ емоцій та переживань, слухання музики, зокрема читання літературних творів, споглядання живопису передбачають виникнення емоцій. Навколишній світ відтворений у художніх образах, демонструється через

чуттєво-емоційне ставлення до нього митця, який викликає своїм твором певні почуття та переживання особистості у сучасному житті.

Зрозуміти роль мистецтва у процесі особистісного розвитку дозволяє міркування Н. Миропольської, згідно якого твори мистецтва передають найтонші, надчутливі емоції людини. За слова автора «мистецтво через переживання художніх образів дає можливість ...знайти свою справжність, себе...» Реалізуючи не лише конкретні прояви життя, але й переживання, прагнення, почуття та настрої, що подані своєрідними засобами мистецтва. Вплив мистецьких творів на розвиток особистості, на її думку, відбувається внаслідок переживання нею так би мовити, життя іншого, його емоцій і почуттів, тим самим спонукаючи людину порівнювати, співставляти, робити самостійні висновки» [25, с. 18].

Особливим і яскравим видом з-поміж інших мистецтв є музика. Музичне мистецтво, за словами В. Сухомлинського, виховує насамперед не музиканта, а людину: навчання музики є засобом, а виховання музикою – метою. На думку педагога, музика є найдивовижнішим, найвитонченішим засобом залучення дітей до добра, краси та людяності: «музика – могутнє джерело думки, могутній засіб самовиховання, саме вона здатна пробудити енергію навіть у найінертніших дітей, впливає на клітини дитячої матерії якоюсь чудодійною силою» [36].

Саме музичне мистецтво, в якому переживання, почуття та ідеї виражаються ритмічно та інтонаційно організованими звуками, за висновками фахівців Н. Ветлугіна, О. Лобова, А. Сохор та інших, є найемоційнішим за своєю суттю, оскільки може безпосередньо передавати багатогранну гаму емоцій і почуттів, яскравих вражень. Досліджуючи сучасні аспекти музичного мистецтва, фахівці висловлюють спільну думку, що саме музика є тим видом мистецтва, яке дає людині у всій своїй образності пізнати об'єктивні і суб'єктивні сторони дійсності; специфічна форма суспільної свідомості, що узагальнює та відображає багатовіковий людський досвід духовно-емоційного ставлення до світу у чуттєвих образах [9; 20].

Виокремлюючи особливості музики, потрібно зазначити, що цей вид мистецтва має здатність передавати, наприклад, на відміну від образотворчого мистецтва, зміну настрою, переживань, динаміку емоційних почуттів. Кожний музичний твір має так звану «почуттєву програму», яка розгортається в будь-якому часі. Властивість музики, за висновками науковців, є здатність зображувати і виражати. Виразність є відображенням внутрішнього світу, переживань митця, без виразності мистецтво не можливе. Вираження притаманне музиці завжди, а властивість зображувати має допоміжне значення, зображення в музиці пов'язане з імітацією за допомогою звуків різних явищ дійсності (співу птахів, шуму морських хвиль, звуків лісу), яскравий приклад «Пісня жайворонка» П. Чайковського. Таким чином, властивість зображення притаманна не всім музичним творам, водночас музика завжди виражає настрій, думки, зумовлює узагальнення, які виникають завдяки емоційному сприйманню звуків, мелодії – коли слухач простежує розвиток, зіставляє різні образи. Музичний твір як ні котрий інший володіє здатністю виражати внутрішній світ особистості загалом.

В розрізі вище наведеного особливої ваги набувають висновки С. Рубінштейна. Вчений, надаючи значущості даного виду мистецтва особливо наголошував, що музичні твори не виражають переживання, а є суб'єктивним вираженням «того, хто переживає», його особистісної суті і уявлень [33].

Вказуючи на значущість музики, С. Науменко підкреслює, що саме через музичне мистецтво дитина збагачує свій емоційний досвід [27, с. 45]. Погоджуючись із попередньою думкою, Є. Шарапова додає, що величезний розвивальний потенціал музики полягає у задоволенні, яке отримують діти від тілесного вираження власних емоційних переживань.

Підкреслюючи виховний потенціал музики, Ю. Алієв висловлює в першу чергу, що музика як вид мистецтва в цілому виконує нічим іншим не замінну педагогічну, організаційну, виховну функцію. Остання полягає в тому, що цей вид мистецтва має спроможність додавати реальний новий опит дитини «впорядкованим досвідом», уявним чи «віртуальним» життям. За Ю. Алієвим,

без цього «впорядкованого досвіду», як досліджує практика, неможливо повноцінно розвивати дитячу свідомість: без залучення до мистецтва – цього компасу, що веде життєвим шляхом, практично неможливе повноцінне буття зростаючої сучасної особистості. На думку науковця, йдеться про формування ціннісного ставлення. Природа художніх й особистісних цінностей виявляється у тому, що вони виступають як головний для особистості засобом орієнтації у світі, але не когнітивна (пізнавальна) і не аксіологічна (ціннісна), а зовсім інша – емоційна орієнтація («переживання»).

Ю. Алієв наголошує: якщо кінцева мета музичного твору – вираження ідеї, то найвищим виховним впливом музичного мистецтва є ідейний вплив, і не в примітивному, а, що важливо, у високому, духовному, особистісному сенсі. Немає другого мистецтва, за його словами, яке б так впливало на емоції, підкорюючи їх собі. Дозволяємо пояснити це тим, що мова музики аналогічна мовним інтонаціям і жестам, оскільки головне завдання жестів – виразити почуття і емоції. Узагальнюючи та примножуючи виразні можливості інтонації і ритму, імпровізації, музика володіє сильним емоційним впливом на зростаючу особистість, слугує способом самовираження [1].

Зробивши аналіз праць науковців, який повною мірою засвідчив, що музика серед інших видів мистецтв допомагає зростаючій особистості зрозуміти краще саму себе, пізнати довкілля, сприяти складні закони людського сьогодення. Особливою властивістю музики є її здатність виражати почуття, емоції, ставлення зростаючої особистості до себе та своїх однолітків.

У даних дослідженнях виокремлюємо, що виразність у музиці можна виявити у процесі визначення основних музичних характеристик – динаміки, темпу, ритму, які у музичній педагогіці називають засобами музичної виразності. Вираження пов'язане з передачею характеру музичного образу, настрою, емоцій, воно – суб'єктивне, тобто залежить від індивідуальності, особистісних якостей того, хто сприймає музику. Виразити за допомогою музики можна характер, почуття, емоції, ставлення. «Вираження» та «виразність» у музиці можуть бути взаємопов'язані – якщо характеризувати

дитину під час сприймання та виконання музики, то в неї можуть бути виразними рухи, дії, міміка, мова, а якщо стверджувати, що вона «виразна», то виразити – означає виявити, реалізувати себе в рухах, діях, мові свою особистісну сутність.

Таким чином, в контексті нашого дослідження вираження маємо можливість пов'язати з творчістю, що проявляється у різних видах музичної діяльності.

Пізнання музичного мистецтва з огляду на його специфіку відбувається в процесі його сприймання. Пізнання музики не обмежується тільки емоціями. Осмислення емоційно-образного змісту музики поглиблює, диференціює її сприймання, впливає на творчу активність дитини, що відбувається у внутрішньому плані так і супроводжується зовнішніми діями.

Досвід участі у музичній діяльності дає можливість старшому дошкільнику вибрати найбільш успішні способи своєї реалізації: слухача (здібність оцінити музику і виразити результати власного сприймання); виконавця музичних творів (танцівника, співака тощо); митця, (імпровізатора, автора музичної гри). У старшому дошкільному віці глибина емоційного переживання виражається в здатності інтерпретувати не стільки зображувальний музичний ряд, стільки нюанси настрою, характерів, що виражені у музиці [11].

Музична діяльність дітей старшого дошкільного віку можна визначити як способи, засоби пізнання музичного мистецтва, а через нього навколишнього світу і самої себе у процесі чого здійснюється розвиток особистості дитини, що виокремлюємо у табл. 1.3. [32]. Музична діяльність дошкільників значно складніша, а ніж у дорослої людини, яка займається одним із видів музичної діяльності (або слухає, або виконує, або створює). На відміну цього дитина є учасником усіх її видів одночасно, адже особливою відмінністю музичної діяльності дітей дошкільного віку фахівці називають її синкретичність.

Згідно періодизації розвитку дитини, становлення музичної діяльності проходить в певній послідовності:

Таблиця 1.3. Становлення музичної діяльності у дітей

<i>Перша фаза</i>	Музично-предметна діяльність (інтерес до предметів, що видають звуки, накопичення досвіду маніпулювання ними)
<i>Друга фаза</i>	Музично-ігрова діяльність (музика стає джерелом збагачення емоційного досвіду, соціального ставлення в грі і спілкуванні)
<i>Третя фаза</i>	Музично-художня діяльність (дитину починає цікавити поряд з процесом і результат діяльності, емоційний досвід дозволяє їй творчо інтерпретувати музичні твори)

Повністю приймаємо висловлювання Н. Ветлугіної про те, що першою групою, яка поєднує дитину і мистецтво, є діяльність. Музика слугує «поштовхом» до творчості, але лише за умови адекватності сприймання музичних творів. У науковому дослідженні виходимо з того, що дошкільникам притаманна велика емоційність – якщо вони захоплені музичним твором, зацікавлені ним, то у них виникає бажання творчої самореалізації в танці, співі та інших видах музичної діяльності (творчо відобразити музику у малюнку, танці). За словами Н. Ветлугіної, дитина сприймає музику вже тоді, коли ще не може долучитися до інших видів мистецтва. Сприймання одного і того ж образу різними дітьми може радикально відрізнятися за силою впливу на слухачів. Впровадження засобів музичної виразності складна для дошкільника, і саме тому допомога у виявленні основних музичних характеристик закладена в самому сприйманні музики, позитивній позиції слухача [8].

Н. Ветлугіна виокремлювала що у процесі музикування та імпровізації для дитини, на відміну від дорослого, важливий не результат, а сам процес цієї діяльності. Основна відмінна якість, зазначає автор, це виразність, під якою розуміється здатність безпосередньо і щиро виразити емоційний зміст музики, зберігаючи при цьому своєрідність й індивідуальність у співі, рухах, передаючи чистоту первинних інтонацій, точність руху [9].

Старші дошкільники здатні розрізняти емоційне забарвлення музики та виразні інтонації, найтонші нюанси настрою. Сприймаючи музичний твір,

дитина вступає у співтворчість з автором, оцінює художній образ твору. За висновком О. Радиної, у процесі музичної діяльності дошкільник пізнає музичне мистецтво, а через нього – довкілля та самого себе, завдяки чому відбувається гармонійний розвиток дитячої особистості. У процесі діяльності, завдяки відомостям загального характеру про музику як вид мистецтва, дитини отримує знання про музичні жанри, композиторів, музичні інструменти, способи виконання, засоби музичної виразності. Кожен із видів музичної діяльності має свою специфіку, передбачає опанування дітьми способами діяльності, без яких вона не може відбуватися. На думку фахівця, усі види музичної діяльності взаємопов'язані, взаємодіють між собою та мають творчий характер, оскільки за психологічним механізмом «пов'язані з уявою, індивідуальним перетворенням на основі музичного та життєвого досвіду суб'єкта» [31].

Музична діяльність має три основні різновиди: сприймання, виконання і творення. Кожний вид (слухання, спів, музичні рухи, танці, музичні ігри, гра на музичних інструментах) сприяє сприйманню та передачі дошкільниками музичного образу в рухах, жестах, діях, міміці, що стимулює виникнення позитивних емоцій. Це виявляється в здатності щиро й безпосередньо виражати емоційний зміст музики, створювати музичний образ, добираючи для цього адекватні образно-виражальні засоби. Старші дошкільники проявляють активність в сприйманні та інтерпретації музики, що проявляється в намаганнях передати художній образ в музично-ритмічних рухах, виборі музичного інструменту, відображенні музичних вражень на малюнку, у вірші, бажанні використати у музично-художній театралізації.

Таким чином, завдяки різним видам музичної діяльності, їх поєднанню, у дітей виникає можливість виявити себе, об'єктивувати «Я», власну індивідуальність, здібності, уподобання.

Важливими компонентами музичної компетентності вихователя і музичного керівника вважаємо творчі вміння виконавської і словесної інтерпретації музики. Професіоналізм у роботі неможливий без постійної

підтримки рівня виконавської майстерності, який визначає ступінь сприйняття дітьми музичного твору, а значить і реалізацію «тріади»: композитор-виконавець-слухач. Сучасному спеціалісту дошкільної освіти, як вихователю, так і музичному керівнику, недостатньо тільки самому володіти цими якостями, важливо ще вміти їх передавати (вселяти, демонструвати) – як дітям, так і дорослим. Постійне спілкування з дітьми вимагає особливого діалогу між педагогом і вихованцем, а суттю його стане сама музика. Особливого значення набуває сказане, з огляду на розвиток музично-імпровізаторських проявів у дітей [29].

Визначним фактором творчого мислення є фантазія. Адже музикант без фантазії – «прісний» музикант. Адже тільки фантазія допомагає дитині намалювати гарну музичну картину, що є стимулом до вивчення та виконання твору. Загалом, фантазія – це здатність людської свідомості до внутрішнього бачення предметів дійсності та створення на цій основі художніх явищ.

Так фантазуючи, дошкільник малює оригінальні образи і у взаємозв'язку з творчим мисленням являє собою основу людської творчості. Для того, щоб політ фантазії чи уяви відбувався з легкістю. Потрібно мати гарну опору для відштовхування. Цією опорою може бути виконавська практика, відвідування різноманітних концертів та читання художньої літератури. У виконавському мистецтві творчу фантазію зможе проявити той, хто володіє більшим досвідом, знає більше різнохарактерної музики, більшу кількість музичних творів [28].

Творча активність старшого дошкільника охоплює царину значущих для нього музичних явищ. Дитяча музична творчість є за своєю суттю синтетичною діяльністю та може мати прояви у різних видах. Важливо зауважити, що критеріями її успішності є не кінцевий продукт, а наявність емоційного змісту, виразності самого образу, його реалізація, варіативність, оригінальність.

Усі види музичної діяльності, у процесі яких «відбувається активна робота почуттів, думок», виступають особливими способами самореалізації зростаючої особистості [1, с.15].

Отже, музична діяльність відіграє особливу роль у всебічному, гармонійному розвитку, котра визначається специфікою музики як виду мистецтва, а з іншого боку, особливістю дошкільного віку. Фахівці не виокремлюють якусь певну функцію музики – це пов'язано з тим, що даний вид мистецтва наділений унікальними можливостями, а розвиток творчого потенціалу особистості, її самовираження та самореалізація засобами музики є лише однією із її функцій.

Музична діяльність як особливий вид виховання допомагає зрозуміти саму себе, пізнати довкілля, досягнути складні закони сьогодення. Базуючись на сучасних інноваціях та позиціях фахівців, можна зробити висновок, що завдяки емоційному змістові музика об'єктивує, посилює прагнення дошкільника виразити себе.

На основі системності та послідовності *творче самовираження дошкільників у музичній діяльності* визначено як прагнення і здатність дитини старшого дошкільного віку об'єктивувати своє «Я»: виразити власні думки, почуття, бажання, ставлення адекватними образно-виражальними засобами в процесі різних видів музичної діяльності (слухання, співу, танців, імпровізації, музичних ігор та рухів, гри на музичних інструментах).

Таким чином, базуючись на наукових положеннях, можна констатувати, що розвиток особистісної дитини у процесі музичної діяльності виступає елементом творчого самовираження. Специфіка музики визначається емоційним забарвленням музичних образів. Приєднуватись до музичного мистецтва через музичну діяльність, дитина дошкільного віку не залишається байдужою, вона співпереживає музичному образу, прагне виразити себе, власні емоції, переживання, думки, реалізувати природній потенціал.

1.3. Педагогічні умови розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності

У процесі виявлення педагогічних умов розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку у музичній діяльності та їхнього упровадження в практику роботи закладів дошкільної освіти були враховані думки фахівців Л. Артемової, І. Бега, Л. Виготського, В. Дружиніна, О. Кононко, О. Савченко, Т. Піроженко, К. Роджерса та інших. Ці науковці визнали найбільш ефективними ті програми, в котрих основоположним та першочерговим завданням є розвиток особистості дитини, актуалізація нею своїх сутнісних сил.

Значущим для нашого дослідження є принципове концептуальне положення О. Савченко, стосовно того, що «навчання виховує, але значно глибше, систематичніше виховує організація життєдіяльності дитини, що виступає як поле впорядкованої свободи дитини, коли її виховують вільною, але з почуттям відповідальності...» [35]. Цілковито погоджуючись із цим, О. Кононко зазначає, що виховання і навчання, орієнтоване не на формування в дитини механізму саморозвитку, а на кінцевий продукт – здатність у діяльності та поведінці відтворювати соціально задані зразки, не сприятиме розвитку творчості дошкільника, його вмінню приймати елементарні рішення, виявляти вигадку і фантазію, висловлювати свої судження, довіряти власній самооцінці [15, с. 3].

Отже, ефективному розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку у музичній діяльності сприятимуть обґрунтовані й розроблені *педагогічні умови*:

- поглибити пізнавальні уявлення дітей, музичних керівників та вихователів закладів дошкільної освіти про творче самовираження у музичній діяльності та його значення;
- надання дітям можливості творчо виражати себе у музичній діяльності та підтримка дорослими цих намагань;
- актуалізація творчого потенціалу дітей в музично-художній діяльності;

– збагачення у дітей арсеналу образно-виражальних засобів – пластичних, мелодичних, ритмічних, тембрових.

Однією з педагогічних умов розвитку творчого самовираження дошкільників у музичній діяльності виокремлено *поглибити пізнавальні уявлення дітей, музичних керівників та вихователів закладів дошкільної освіти про творче самовираження у музичній діяльності та його значення*. Розвиток творчості дітей старшого дошкільного віку, його самостійність залежать від суб'єкт-суб'єктного характеру спілкування педагога з дитиною. Суть управління в спілкуванні дитина-дорослий полягає не тільки у спільній діяльності – основою є самореалізація кожного суб'єкта виховного процесу, тобто педагог повинен проявити себе як особистість – розвиватися так само, як і дитина.

Особливо, щоб у творчій співпраці дитина бачила поряд із собою не лише педагога, який тільки навчає та передає їй свій досвід та знання, а творчого, старшого партнера, здатного до саморозвитку, соціального «архітектора» способу життя дитини, який під час співробітництва з нею допомагає їй заявити про себе як особистість. Лише у такому ракурсі сам педагог і зростаюча особистість отримують право на індивідуальну творчість. Активність і педагогічний потенціал є творчим пошуком конкретних дій у визначеній ситуації стосовно конкретної дитини, тобто методика виховної роботи щоразу, по суті, народжується заново, оскільки вихователь, реалізуючи особистісно-орієнтований підхід, за потреби відновлює, вміло підбирає ефективні форми, методи і прийоми, враховуючи цілісну характеристику індивідуальності кожної дитини старшого дошкільного віку.

Розкриваючи значення дорослих у розвитку особистості дитини, реалізації її природного потенціалу, А. Маслоу зауважив, що для дітей старшого дошкільного віку не лише важливе доброзичливе ставлення до них дорослих та можливість співпраці з ними, а особливо значущості набуває повага, розуміння, співпереживання батьками та педагогами дитині [22].

Саме у цьому аспекті проблеми довіри, поваги дорослих до дитини постає питання спілкування педагогів і батьків з дітьми дошкільного віку. Досліджуючи стилі спілкування педагога та значення його особистісних якостей, Є. Панько дійшла висновків, що творчо-ігровий стиль спілкування дорослого з вихованцем є найбільш ефективним для розвитку музичної творчості дитини. За словами науковця, необхідною якістю вихователя є тактовність: слово такт, означає відчуття міри, тобто тактовний вихователь не допустить стосовно дитини грубих, образливих зауважень.

Педагогічною умовою розвитку творчого самовираження дошкільників у музичній діяльності є надання дітям можливості творчо виражати себе у музичній діяльності та підтримка дорослими цих намагань.

Дійсна ситуація виховання й розвитку дитини, зауважує Т. Піроженко, далека від пріоритету особистісних ставлень у спілкуванні з дітьми дошкільного віку. Дитину та її досягнення оцінюють не з позиції розвитку особистості, а з позиції досягнутого результату діяльності, тоді як повноцінне виховання розпочинається і розгортається лише в царині міжособистісних стосунків. Синергетичність зусиль із боку оточуючих та особистості дитини, яка розвивається, спрямовано на покращення потенційних можливостей кожної сторони. Це – позитивний чинник розвитку як суспільства, так і будь якої індивідуальності. Для соціуму позитивний ефект насамперед у ствердженні гуманістичних принципів взаємодії, розвитку довіри до особистості, розширенні ступеня волі, яким особистість може конструктивно скористатися, виявляючи рівень свого соціального розвитку. Це все наближає педагога до усвідомлення свого головного призначення – до розуміння педагогічної роботи, що спрямована на формування особистості дитини [30].

Дитина старшого дошкільного віку потребує постійної корекції своєї поведінки дорослим шляхом оцінки. Відсутність оцінювання недопустима, воно необхідне для оптимізації педагогічного процесу. Позитивна оцінка викликає в дитини почуття емоційного благополуччя, радісного переживання

відповідності своєї поведінки, що є важливим для розвитку індивідуальності дитини.

За словами А. Богуш, сприятливою обставиною для формування адекватної самооцінки є чітка аргументована оцінка діяльності, поведінки дитини дорослими. Відтак, почуття власної гідності потрібно підтримувати й розвивати, створюючи ситуації успіху в процесі різних видів діяльності і в першу чергу музичної. Для дітей дошкільного віку ще характерною є завищена самооцінка, тобто як своєрідний захисний механізм зростаючої особистості для підтримки позитивного ставлення до себе. У дітей старшого дошкільного віку розвивається почуття власної гідності, що виявляється в умінні дитини зберігати певну дистанцію між собою й однолітками та дорослими, які її оточують, відстоювати свою позицію у спільній діяльності. Власне, гідність виступає як якість особистості, котра потребує підтримки дорослими [7].

Родина і заклад дошкільної освіти є двома виховними феноменами, кожний із яких по-своєму дає дитині соціальний досвід, але тільки у взаємодії один із одним, співпраці вони створюють оптимальні умови для розвитку особистості дитини. Безперечно, як зазначає М. Лісіна, особливе значення в житті дошкільника належить батькам, оскільки важливу роль у формуванні особистості дитини на ранніх етапах онтогенезу відіграє механізм наслідування, передусім людей, у контактах з якими вона відчуває свою спорідненість, фізичне та емоційне благополуччя [18, 19].

Співзвучною з попередньою є думка В. Мухіної. Саме емоційна близькість та позитивна емоційна підтримка значущим дорослим дитини викликає у неї потребу в ідентифікації, значною мірою впливає на її поведінку та особистісний розвиток. У дослідженні Н. Портницької наслідування значущих для дитини дорослих є механізмом формування у неї самосвідомості та самооцінки, оскільки наслідуючи, аналізуючи дії інших, дитина пізнає не лише навколишній світ, але й саму себе, свої можливості, будує власне бачення світу, включається до системи соціальних стосунків [26].

Отже, основою такого міжособистісного спілкування виступає переважно довіра та доброзичливість. За умови діалогічного особистісного спілкування зростаюча особистість виробляє власне ставлення, яке передбачає ціннісну особистісну позицію як до іншого, так і до себе самої.

З огляду на зазначене, організація виховного процесу потребує передусім створення атмосфери безпеки і взаєморозуміння, підтримки та безумовного прийняття особистості, створення моментів, де дитина могла б проявити і виокремити свою творчість. Таким чином, у атмосфері, яка панує в закладі дошкільної освіти та родині, дитина відчуває переважно позитивні почуття щодо себе, свою значущість для дорослих – у неї організовується позитивне ставлення до себе, що в свою чергу продукує творчі прояви, прагнення показати себе. Важливим моментом у розвитку творчого самовираження дошкільників є гармонізація дитячо-батьківських взаємин.

Одними, з-поміж окреслених нами *педагогічних умов* розвитку творчого самовираження є *актуалізація творчого потенціалу дітей в музично-художній діяльності та збагачення їхнього арсеналу образно-виражальних засобів – пластичних, мелодичних, ритмічних, тембрових.*

Особливе значення має залучення дошкільників до музично-художньої діяльності, потенційним принципом організації якої є самостійна активність дитини, як прояв власних здібностей та можливостей, що виражаються у створенні звукових, рухових, емоційно-образних композицій. Орієнтація педагога на творчу індивідуальність дитини, її позицію як суб'єкта діяльності в музично-художній діяльності стимулює розвиток потреби виразити себе, креативності, самостійності і приводить до того, що дитина відчуває свою неформальну участь, перебуває у пошуку засобів і форм, найбільш адекватних для передавання власних почуттів, емоцій, настрою, пов'язаних зі сприйманням та перетворення художніх образів у музичній діяльності.

Як засвідчують наукові доробки фахівців, особливе місце у цьому процесі належить грі:

– гра як вид творчої активності найбільше розкриває сутність дитини – у процесі гри вона діє вільно, незалежно від зовнішньої регламентації, в ігрових діях, положеннях, формах дошкільник виявляє індивідуальність, тобто творчо проявляє себе (В. Зеньківський);

– гра виникає відповідно до індивідуальних інтересів та відбувається за самостійним задумом, завдяки чому відображаються дитячі враження та переживання (Г. Лендрет);

– безпосередньо, саме у процесі гри якість інтелекту переходить в особистісну якість, розвивається здібність ставити нові завдання і шукати принципово нові шляхи їх вирішення, здатність узагальнювати типові образи, перетворювати їх – що є передумовою творчого самовираження дитини (К. Роджерс);

– гра як діяльність, в якій формується і вдосконалюється управління поведінкою, відбувається формування повільної поведінки дитини, її соціалізація, розвиваються і вдосконалюються всі психічні процеси в тому числі емоційні. Характерною особливістю гри є її двоякість. З одного боку, виконавець виконує реальну діяльність (пізнавальну, музичну та інші), здійснення якої потребує виконання дій, пов'язаних із вирішенням конкретних завдань, а з іншого боку, низка моментів гри має умовний характер, що дає дитині змогу відволікатися від реальної ситуації – ця особливість гри як діяльності забезпечує її розвивальний ефект (Д. Ельконін);

– гра створює найсприятливіші умови для творчості й самовияву кожною дитиною свого внутрішнього світу (О. Запорожець);

– дитяча гра найбільше подібна до творчості митця; у грі дитина визначає спорідненість із багатьма явищами довкілля і якоюсь мірою актуалізує, випробовує на практиці універсальність своєї власної особистісної сутності (О. Леонтьєв);

– гра як вид творчої активності найбільше наближає зростаючу особистість до ідеалу цілісності, розкриває її свободу, «чуттєвість до нового досвіду», здатність створювати узагальнені типові образи, подумки

перетворювати їх – це є основою творчого самовираження дитини; виникає відповідно до індивідуальних інтересів дітей та здійснюється за їхнім власним задумом, у якому і висвітлюються враження дітей (Б. Неменський, О. Усова);

– основним принципом художньо-творчих ігор старших дошкільників є «прояв неповторного внутрішнього світу в адекватному образі» (О. Мелік-Пашаєв).

Під час гри, через відтворення різних образів – у процесі вираження відбувається виявлення особистісного ставлення до свого героя, дитина глибше намагається передати його характеристики, продемонструвати власне ставлення до того, кого зображує, добирає образно-виражальні засоби, що слугує проявами творчості, що виокремлюємо у таблиці 1.4. Тому педагогам потрібно освоїти основні принципи організації творчої музичної гри (за І. Груздовою, А. Кенеман) [21].

Таблиця 1.4. Принципи організації творчої музичної гри

	комбінування музичних ігор, що дає змогу поступово вводити дитину у світ нових художніх образів і розширювати досвід сприймання музики, тим самим створювати умови для її творчої реалізації у нових сюжетних лініях гри;
	всебічне активне сприймання музики, орієнтація на інтеграцію способів пізнання музичних образів (синтез слухових, зорових, відчуттів, що викликають усвідомлене ставлення до музичного матеріалу);
	активізація почуттів, уяви, переживань, що сприяє прояву творчості у музично-ігровій діяльності.

Важливо зазначити, що гра в жодному разі не імітація життя, а є самим життям, це насамперед творча дія, яка розгортається у світі символічних значень, живої фантазії. Гра за своєю природою синкретична і міфологічна, що відповідає характеру мислення дитини, яка сприймає світ цілісно, не

розділяючи реальне і «вигадане». Ігри виробляють у дітей так званий «рефлекс свободи», адже рішення вони приймають самостійно, на основі інтуїтивного відкриття [24, с. 49].

Отже, можна простежити взаємозв'язок між розвитком особистості дитини, її грою та проявами творчості.

Природа художньої творчості, зокрема музичної, близька природі гри. Музичну діяльність і гру об'єднує те, що вони здійснюються вільно, завдяки поєднанню потенціалів двох потужних феноменів – гри та музики. Потрібно наголосити, що дошкільникам доцільно долучатися до музично-творчих ігор не лише на музичних заняттях, а що дуже важливо в повсякденному житті.

На думку вчених (В. Давидов, Н. Гавриш, Л. Масол, Г. Шевченко, Б. Юсова та інші), найбільш яскраво творче самовираження зростаючої особистості має прояв в інтегрованих видах художньо-творчої діяльності. Науковці визначають мистецтво як чинник та, водночас, умову творчого самовираження, акцентують увагу на інтеграцію його видів.

За словами фахівців, осягнення психологічного явища сенсорної взаємодії людських відчуттів і механізмів симультанного сприймання життєвих та художніх образів «накладається» на характерні для дітей субсенсорні здібності, зумовлює пошук і впровадження освітніх технологій на основі «художньої синестезії» Л. Масол теоретично обґрунтувала модель «поліцентричної інтеграції знань», що передбачає виділення двох домінантних змістових ліній – музики, живопису, які органічно поєднані в тематичний цикл на основі загальної духовно-світоглядної орієнтації, і збагачується елементами інших двох змістовних ліній – синтетичних мистецтв. Таким чином, кожний вид мистецтва, з одного боку, спрямований на максимальне виявлення, підвищення специфічних і неповторних художньо-мовних особливостей, з іншого, – усі вони вимагають, як свідчить художньо-історична практика, враховувати досвід інших мистецтв, щоб розширити власні межі й можливості. Так, тенденцію до автономізації, індивідуалізації доповнює тенденція до взаємодії і синтезу [23, с. 47].

Отже, тенденція до взаємодії мистецтв визначається наявністю загальних закономірностей художнього мислення і зв'язком різних мистецтв один із одним та реальним життям. Об'єднувальним чинником є художній образ, що охоплює такі універсальні компоненти, як відповідність форми змісту, композиційні особливості, художня мова твору. У процесі сприймання в дитини виникають асоціації, вона починає здійснювати оцінки, узагальнення, порівнювати, що приводить до усвідомлення зв'язків між змістом та засобами виразності. Наведене дає підстави стверджувати, що завдяки поєднанню різних видів мистецтв зростаюча особистість має змогу збагатити свої враження, оволодіти образно-виражальними засобами, що слугує стимулом її творчого потенціалу. Важливо враховувати внутрішні, образні, духовні зв'язки мистецтва на рівні творчого процесу, що варто відрізняти від звичних міжпредметних зв'язків, ілюстрування одного виду мистецтва за змістом і сюжетом прикладами іншого.

Для розвитку творчої активності дитини корисним є відхід від стереотипів, сприяння природній здатності дошкільників до активності та за умов музичних стандартів, що склалися, допомога виявити себе, освоювати нові творчі процеси, оволодіти образно-виражальними засобами у процесі творчості.

Природнім підґрунтям творчості є накопичення емоційно-практичного досвіду спілкування з музикою, який діти переносять у виконавську діяльність та способи використання виражальних засобів для створення художнього образу (голос, рухи, музикування). Завдяки цьому необхідно використовувати прийоми ритмічного, пластичного, тембрового вигадування та імпровізації.

Висновки до розділу 1

Дослідження теоретичних основ й педагогічних умов розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності дає можливість зробити наступні висновки:

1. Обґрунтовано сутнісну характеристику розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку у науковій літературі, що є актуальним для раннього онтогенезу з високим рівнем спостережливості, уяви, фантазії. Самореалізація, повноцінне розкриття свого творчого потенціалу виступає метою та запорукою успішного буття людини в світі. У педагогіці розглядаються проблеми самореалізації та самовираження в контексті розвитку вільної особистості, надання їй можливостей реалізувати себе переважно у творчій діяльності.

2. Виокремлено значення музичної діяльності в процесі розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку. Творче самовираження у музичній діяльності можна визначити як прагнення і здатність дитини об'єктивувати своє «Я», виразити власні думки, почуття, бажання, ставлення до себе та інших шляхом віднаходження адекватних образно-виразних засобів і реалізувати свій потенціал у процесі різних видів музичної діяльності. Особливим з-поміж них є музика як найбільш емоційний за своєю сутністю вид мистецтва, сильний стимулятор творчої активності зростаючої особистості. Згідно з підходами провідних фахівців, музична діяльність виступає суб'єктивним вираженням особистісної сутті дитини.

3. Визначено і обґрунтовано педагогічні умови розвитку творчого самовираження у музичній діяльності: поглиблення пізнавальних уявлень дітей, музичних керівників та вихователів закладів дошкільної освіти про творче самовираження у музичній діяльності та його значення; надання дітям можливості творчо виражати себе у музичній діяльності та підтримка дорослими цих намагань; актуалізація творчого потенціалу дітей в музично-художній діяльності; збагачення у дітей арсеналу образно-виражальних засобів пластичних, мелодичних, ритмічних, тембрових та імпровізації.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ МУЗИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Критерії та рівні розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності

Практика виховання дітей старшого дошкільного віку переконливо засвідчує, що творчість викликає у дитини позитивні емоції, сприяє розвитку образного мислення, уяви, дає змогу через художньо-творчі заняття розвантажити психіку; багатозначність та змістовність мистецтва нейтралізує поверховість засвоєння інформації, сприяє духовному становленню особистості. Найголовнішим є той факт, що бездуховність людей з'являється тоді, коли замість духовних, загальнолюдських цінностей вони керуються миттєвими. Роль мистецтва полягає у залученні індивіда до вищих переживань, що є характерними для істинно людських почуттів, отже мистецтво являє собою модель гармонії та кличе людину до висоти взаємостосунків, гармонії її помислів, вчинків, дій. Гармонія, вибудована у педагогічних впровадженнях, сприяє розвитку внутрішньої гармонії у людині, що приводить до гармонії у сучасному суспільстві.

Метою констатувального етапу експерименту, який проводився на базі Дошкільного навчального закладу (центр розвитку дитини) №14 «Золотий півник» м. Суми було визначення особливості розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності.

В експерименті брали участь дві групи: експериментальна старша група «Пролісок». Для проведення дослідження було відібрано 21 дитину. До контрольної групи увійшли діти старшої групи «Ромашка». У дослідженні брали участь 21 дитина. Всього в діагностиці брало участь 42 дитини.

Для практичного вивчення формування творчого самовираження розроблено комплекс дій, що склалися з певних дослідницьких процедур. Її призначенням є визначити особливостей творчого самовираження для подальшого добору відповідних засобів формування та розвитку цих компонентів.

З метою діагностики сформованості у дітей старшого дошкільного віку творчого самовираження у нашому дослідженні було визначено й розроблено основні компоненти, критерії та їх показники, в узагальненому вигляді вони подані в табл. 2.1. і 2.2., що надало змогу визначити рівень сформованості у дітей творчого самовираження.

Таблиця 2.1. Критерії сформованості творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку

№	Критерії	Показники
1.	Наявність бажання виразити своє «Я»	Потреба заявити про себе, домагання визнання, презентація власних можливостей, впевненість у своїх силах;
2.	Здатність дитини проявити себе у музичній діяльності	Емоційний відгук на музику, вміння підібрати адекватні образно-виражальні засоби, сформулювати судження про себе, виразити ставлення; здатність знаходити асоціативні зв'язки у створенні образу;
3.	Сталість та варіативність проявів творчості	Комбінування, поєднання засобів виразності та способів дій, продукування оригінальних ідей.

Таблиця 2.2. Рівні сформованості творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку

№	Рівень	Показник
1.	Високий рівень	Виконали всі творчі завдання, привели велику кількість асоціацій та ідей, використовували багато різноманітних стратегій, надали оригінальні відповіді та асоціації, детально описували як основні, так і другорядні деталі, відповіді оформлені в граматично правильні структури.
2.	Середній рівень	Виконали всі творчі завдання, привели достатню кількість асоціацій та ідей, використовували різноманітні стратегії, надали оригінальні відповіді.
3.	Низький рівень	Виконали не всі завдання, привели невелику кількість асоціацій та ідей, відповіді характеризуються стандартністю та невиразністю.

Мета констатувального етапу дослідження – виявити рівень сформованості творчого самовираження у дітей старшого дошкільного віку.

Завдання:

1. Підібрати засоби визначення рівня сформованості творчого самовираження у дітей старшого дошкільного віку.

2. З'ясування впливу дорослих (вихователів, музичних керівників закладів дошкільної освіти, батьків) на творче самовираження дітей дошкільного віку у музичній діяльності.

3. Провести діагностику.

4. Провести порівняльний аналіз у експериментальній і контрольній групах.

У процесі експерименту об'єктами дослідження виступали діти старшого дошкільного віку, на яких зосереджували основну увагу; педагоги закладів дошкільної освіти (вихователі, музичні керівники); батьки дітей. Під час проведення дослідження забезпечувалися тісне співробітництво з усіма суб'єктами, задіяними у педагогічному процесі. Експериментальне дослідження охоплювало 42 дитини 5-6-го років життя, 4 вихователя, 2 музичних керівника закладу дошкільної освіти, 35 батьків.

Дослідження спрямовували на з'ясування загальної тенденції, одержання нових емпіричних даних, визначення закономірностей процесу розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку у музичній діяльності. Задля реалізації поставленої мети та вирішення окреслених завдань експериментальну роботу здійснювали у двох напрямках: робота з дітьми та робота з дорослими.

Перший напрям – зусилля спрямовували на виявлення у дітей старшого дошкільного віку: прагнення й здатності виразити себе гармонійним, соціально прийнятним способом у різних видах музичної діяльності; проявів творчості у музичній діяльності; схильності до креативності у різних сферах життєдіяльності.

Логіка дослідження на цьому етапі передбачала використання цілого комплексу методів, який охоплював спостереження, бесіди, проєктивну методику. Це дало можливість на основі виділення критеріїв і показників охарактеризувати типи творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку у музичній діяльності.

Другий напрям спрямовували на дослідження впливу дорослих – педагогів закладів дошкільної освіти (вихователів, музичних керівників) та батьків на творче самовираження дітей старшого дошкільного віку у музичній діяльності. Для цього використано метод анкетування, що дав змогу отримати інформацію про особливості ставлення батьків, вихователів та музичних керівників закладів дошкільної освіти до проблеми творчого самовираження у музичній діяльності; з'ясувати, які умови створюють у родині та закладі дошкільної освіти для того, щоб зростаюча особистість могла творчо виразити себе за допомогою образно-виражальних засобів. Також передбачали дослідження особливостей взаємодії педагогів та дітей у процесі життєдіяльності, що суттєво впливає на розвиток творчого потенціалу дітей дошкільного віку.

Упродовж експериментальної роботи за кожним із двох напрямів вирішували конкретні завдання на шляху досягнення основної мети

дослідження. Використання низки зазначених методів, доповнення їх один одним під час дослідницької роботи дали змогу пізнати предмет дослідження більш достеменно, ґрунтовно та комплексно. Доречно зазначити, що у процесі експериментального дослідження враховували особливість музичної діяльності, її процесуальність (результатом діяльності не є матеріальний продукт) та синкретичність.

На основі аналізу отриманої під час другого напрямку дослідження інформації та зіставлення її з результатами першого напрямку експерименту вдалося з'ясувати, який тип творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку у музичній діяльності продукують ті чи інші дорослі. Таким чином, за результатами двох напрямів дослідження було отримано інформацію, що стала підґрунтям для обґрунтування педагогічних умов розвитку творчого самовираження у музичній діяльності.

Як обумовлено програмою констатувального експерименту, під час першого напрямку дослідження було проведене спостереження. Метод спостереження використовували у вільних, звичних умовах життя дитини. Нас цікавило:

- наявність у дітей потреби заявити про себе;
- як музика об'єктивує бажання досліджуваних виразити своє «Я»;
- особливості вираження дошкільниками свого «Я» в основних формах музичної діяльності;
- здатність зростаючої особистості гармонійним, соціально прийнятним способом виразити себе у музичному образі, добирати образно-виражальні засоби;
- особливість проявів творчості.

Спостереження за дітьми старшого дошкільного віку проводили на музичних заняттях та поза ними – у грі, художній діяльності, тобто в тих ситуаціях, коли діти мали можливість долучатися до різних видів музичної діяльності (музикували, співали, танцювали тощо). Спостереження передбачало

виявлення реальної ситуації щодо змісту, засобів, способів та характеру вираження дитиною свого «Я».

У спостереженнях фіксували: наявність у дитини бажання виразити своє «Я», заявити про себе іншим (сформованість потреби заявити про себе, прагнення до визнання); узгодженість потреби виразити себе зі здатністю віднаходити адекватні образно-виражальних засоби для створення образу, сталість прояву творчості у музичній діяльності (уміння дитини доповнювати, змінювати, перетворювати вже знайомий матеріал; застосовувати раніше засвоєне в нових ситуаціях; створювати нові комбінації із уже відомих елементів), самостійність.

Проведення спостереження за дітьми старшого дошкільного віку під час музичних занять, ігрової та художньої діяльності дало змогу виявити тенденцію до творчої поведінки та її характерні особливості у процесі життєдіяльності. Зафіксована інформація дала можливість класифікувати характер типових форм самовираження у різних видах музичної діяльності. Оскільки для того, щоб діти могли адекватно виразити власні переживання, почуття, своє ставлення до себе та навколишніх за допомогою образно-виражальних засобів, вони повинні володіти засобами інтонаційної виразності (у вікових межах) та усвідомлювати, що завдяки основним музичним характеристикам можна виразити почуття й емоційний стан людини.

Під час спостереження за дітьми, особливо на музичних заняттях, увагу звертали на оволодіння ними засобами музичної виразності та здатності за допомогою основних музичних характеристик надавати створеному образу виразності. Нас цікавили емоційна сприйнятливість, здатність «вживатися» у створений образ, прояви бажання сприймати музику, емоційні реакції на неї, уміння її охарактеризувати, асоціювати з власними життєвими враженнями як показники здатності адекватно виражати себе у різних видах музичної діяльності. На етапі спостереження за художньо-ігровою діяльністю особливої уваги заслуговували моменти, коли дитина використовувала музику, спів, рухи,

жести тощо як особливий засіб для надання створеному художньому образу виразності, проявляв себе творчо.

Для того, щоб поглибити пізнавальні уявлення дітей, музичних керівників та вихователів закладів дошкільної освіти про творче самовираження у музичній діяльності, було використано метод бесіди (Додаток Б). В експериментальній роботі застосовували три тематичні бесіди, завдяки чому вдалося краще диференціювати відповіді дошкільників і зробити відповідні висновки та узагальнення.

Оскільки важливою складовою творчого самовираження зростаючої особистості є емоції, під час проведення першої бесіди ми намагалися отримати інформацію щодо уявлень про себе, усвідомлення дошкільником власних переживань, особистісних якостей та характеристик. Адже таке усвідомлення приводить до підвищення рівня самовизначення дитини дошкільного віку, розуміння власної значущості, адекватності самооцінки і в результаті – до розвитку її творчого самовираження, зокрема, у музичній діяльності. В експерименті ми брали за основу розроблені А. Аніщук бесіди, адаптувавши їх до завдань нашого дослідження [3].

Тема першої бесіди: «Моє особливе Я». Мета полягала у дослідженні наявності у старших дошкільників прагнення заявити про себе, потреби привернути до себе увагу, усвідомлення власних здібностей і можливостей, позитивних рис. Нас цікавило, як дитині, на її думку, вдається проявити себе, за допомогою яких засобів виявити «Я», передати власні емоції і почуття, виразити позицію для ствердження себе та пояснення власної точки зору навколишнім.

Тема другої бесіди «Я у музиці». Метою було вивчення особливостей усвідомлення дитиною того, що основні музичні характеристики допомагають виразити себе, асоціювати музичний образ із власними життєвими переживаннями, виразити себе за допомогою співу, рухів, гри на музичних інструментах, певним чином заявити про себе навколишнім (дорослим й

одноліткам), продемонструвати свої здібності та можливості у музичній діяльності.

Важливим аспектом на цьому етапі дослідження було визначення чинників досліджуваного явища, сприятливих умов для того, щоб дитина проявила бажання виразити себе, реалізувати свій природній потенціал у музичній діяльності. Для цього проводили третю бесіду «Я і музика довкілля», мета якої полягала у з'ясуванні того, що сприяє створенню сприятливої атмосфери для проявів дитиною свого «Я» та творчості. Завдяки цьому спромоглися одержати відомості щодо чинників творчого самовираження у музичній діяльності.

Отже, завдяки проведеним із дітьми старшого дошкільного віку трьом тематичним бесідам «Мое особливе Я», «Я у музиці», «Я і музика довкілля», з'явилася можливість дослідити особливості уявлень про себе, усвідомлення ними власних емоцій і почуттів та того, що основні музичні характеристики виражають емоційні стани людини, її почуття, ставлення; з'ясувати, як музика впливає на бажання дитини та особливість способів вираження себе; визначити чинники та сприятливі форми для розвитку творчого самовираження у музичній діяльності педагогічні умови.

Бесіди проводили у доброзичливій атмосфері, а у випадку, коли дитина із будь-якої причини не хотіла давати відповіді, сеанс припиняли.

Для детальнішого вивчення заявленого явища на даному етапі експерименту була застосована дидактична гра «Моя Диво-музика», адаптована до контексту нашого дослідження. Суть полягала в тому, що дітям пропонували послухати два музичні фрагменти, різні за характером (твори підбирали відповідно до вікових особливостей дітей), вибрати мелодію, яка сподобалася найбільше, пояснити її вибір, дати назву, «зобразити» її за допомогою рухів, жестів та намалювати почуту мелодію (Додаток В). Під час дослідницької роботи ми звертали увагу на «виразність» створеного дитиною образу як особливої якості з-поміж інших, яка відображує все те, що дитина сприйняла, відчула та пережила, тобто виразила себе через музичний образ.

За допомогою вказаної гри ми прагнули у спроектованих умовах отримати інформацію щодо:

- наявності у дошкільників прагнення виразити себе;
- усвідомлення своїх емоцій і почуттів та здатність у створеному музичному образі їх виразити;
- уміння дітей знаходити адекватні образно-виражальні засоби, надавати музичному образу виразності;
- особливостей прояву творчості (здатності комбінувати, поєднувати, варіювати виразні засоби, виявляти вигадливість, фантазію), здатності отримувати задоволення від творчого процесу;
- самостійності, цілеспрямованості у прояві власних можливостей та здібностей.

«Моя Диво-музика» спрямовувала на уточнення, поглиблення та конкретизацію інформації, одержаної у результаті проведення спостереження за дошкільниками у різних сферах життєдіяльності та трьох описаних вище тематичних бесід.

Отже, завдяки застосуванню бесіди, спостереження та дидактичної гри було отримано досить детальну інформацію про специфіку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку у музичній діяльності.

Спостереження у ході ігрової діяльності дало можливість виявити самостійність вибору дитиною способів самовираження, адже саме дитяча гра має найбільшу спорідненість із творчістю. Під час спостереження за дітьми старшого дошкільного віку у різних сферах життєдіяльності важливим аспектом дослідження було вивчення особливості їхньої творчої активності.

На основі виділених критеріїв і показників визначилися рівні розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку у музичній діяльності, які подаємо у табл. 2.3.

Таблиця 2.3. Рівні сформованості творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку (%)

Рівень творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку	Експериментальна група «Пролісок»	Контрольна група «Ромашка»
Високий рівень	10%	14%
Середній рівень	66%	57%
Низький рівень	24%	29%

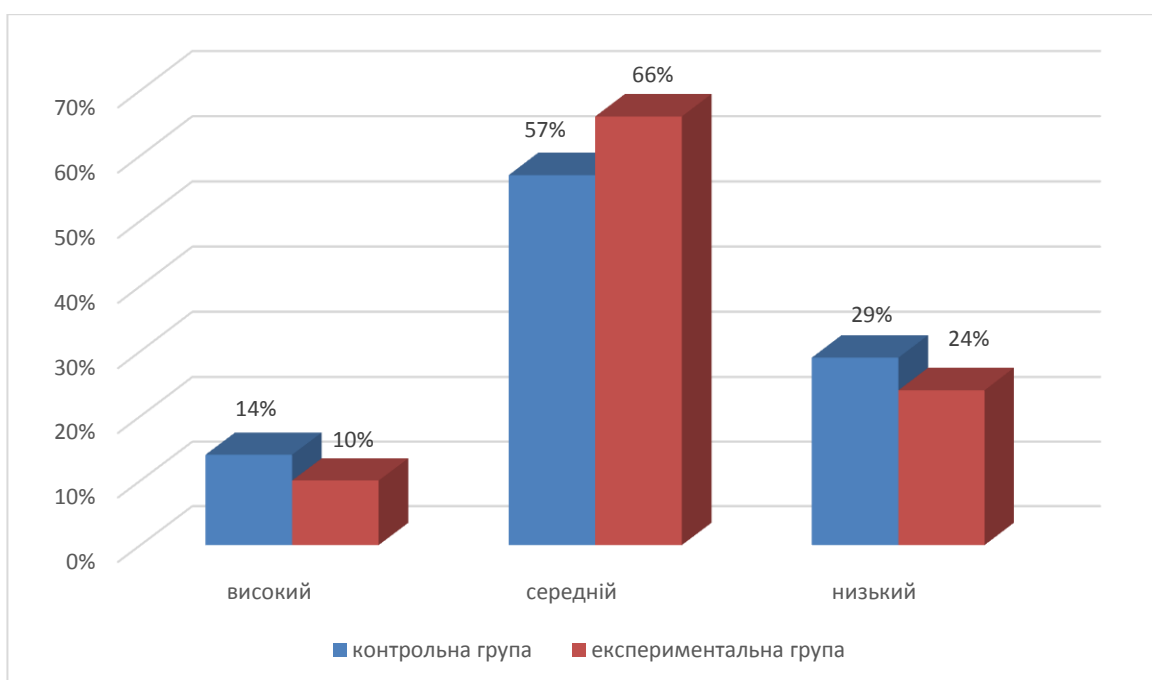

Рисунок 2.1. Діаграма рівнів сформованості творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку (%)

Високий рівень розвитку творчого самовираження у експериментальній групі становить 10%, в контрольній групі 14% у дітей старшого дошкільного віку. Лише кілька дітей мають наявність потреби заявити про себе, позитивні особливості вираження свого «Я» в основних формах музичної діяльності. Мають здатність виразити себе у музичному образі, добирати образно-виражальні засоби.

Середній рівень розвитку творчих здібностей мають 66% дітей експериментальної групи, 57% дітей старшого дошкільного віку контрольної групи. Мають деякі особливості прояву творчості у музичній діяльності. Емоційний відгук на музику, уміння підібрати адекватні образно-виражальні засоби не конкретизовані.

В експериментальній групі низький рівень розвитку творчих здібностей зафіксовано у 24% дітей старшого дошкільного віку, у контрольній групі 29% піддослідних. Діти відчували труднощі при відображенні музичного образу. Не змогли сформулювати судження про себе, виразити ставлення; здатність знаходити асоціативні зв'язки у створенні образу.

Як показують результати, діти зазнавали труднощів при виконанні діагностичних завдань. Необхідно посилити роботу з навчання комбінування, поєднання засобів виразності та способів дій, продукування оригінальних ідей.

Таким чином, виявлення рівня розвитку творчого самовираження показало, що більшість дітей перебувають на середньому рівні, що не відповідає віковим особливостям дітей старшого дошкільного віку і програмним вимогам. На даному етапі дослідження рівень розвитку творчого самовираження у експериментальної і контрольної груп знаходяться фактично на однаковому рівні.

2.2. Експериментальне впровадження педагогічних умов розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності

Метою формувального етапу експерименту дослідження визначено – забезпечення сприятливих педагогічних умов для розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку у музичній діяльності для того, щоб починаючи із задуму і включаючи увесь процес його реалізації, дитина отримувала можливість повною мірою реалізувати свої потенційні здатності й можливості у процесі музичної діяльності.

Завдання формувального етапу:

1. Впровадити оптимальні педагогічні умови визначення рівня сформованості творчого самовираження у дітей старшого дошкільного віку.
2. Розробити комплекс заходів із музичної діяльності, спрямовану на формування творчого самовираження.
3. Провести даний комплекс заходів.

Важливим аспектом експериментальної роботи стало налагодження співпраці педагогів закладів дошкільної освіти – вихователів та музичних керівників у процесі життєдіяльності дітей старшого дошкільного віку, яка полягала в усвідомленні ними проблеми, визначенні завдань, плануванні та узгодженні комплексу заходів.

Не викликає сумніву значущість вихователя у процесі розвитку особистості дитини. Зокрема, педагог має можливість безпосередньо у процесах різних сфер життя дитини вирішувати завдання з формування потреби вираження, реалізації себе, розвитку її здатності до творчості, оволодіння старшими дошкільниками образно-виражальними засобами, спрямовувати зростаючу особистість на продукування нових ідей, прояв ініціативи у різних видах діяльності, у тому числі і музичній.

Музичний керівник, який володіє особливим засобом – музикою, розвиває у дітей музичні здібності; формує здатність відчувати настрій музики; допомагає дітям опанувати спеціальні уміння й навички музичної діяльності та

оволодіти засобами музичної виразності, тим самим пробуджує «проживання» почуттів, викликаних музикою, спонукає до музичної творчості, працює над розвитком аудіального сприймання. Таким чином, лише за умови співпраці педагогів закладів дошкільної освіти реалізовується першочергове завдання – розвиток особистості дитини.

У ході експерименту основну увагу ми приділяли роботі із дітьми старшого дошкільного віку, яку здійснювали у двох напрямках, що перепліталися, посилювали та доповнювали один одного, тим самим забезпечуючи гармонійність і цілісність виховного процесу, дали змогу реалізувати педагогічні умови розвитку досліджуваного явища:

– перший напрям: об'єктивація потреби виразити своє «Я» у різних сферах життя;

– другий напрям: формування здатності виразити себе за допомогою образно-виражальних засобів у музичній діяльності, розвиток креативності як базової якості зростаючої особистості.

Важливо зазначити, що у процесі формувального експерименту заплановані форми і методи роботи першого і другого напрямку гармонійно поєднувалися, доповнювали один одного особливим чином. Під час виконання запропонованих етюдів, ігор, творчих вправ та завдань (Додаток Г) дітьми старшого дошкільного віку особливо яскраво виражалось їхнє прагнення продемонструвати себе, об'єктивувати себе, здатність добирати образно-виражальні засоби, реалізувати природній потенціал.

На формувальному етапі дослідження було створено творчу групу педагогів – музичних керівників і вихователів, з котрою проводили систематичні засідання, під час яких обговорювали проблеми, що виникали у процесі виховної роботи, та здійснювали пошук ефективних шляхів їх вирішення, аналізували результати діагностики, обмінювалися отриманим досвідом, складали план наступних етапів освітньої роботи. Виховний процес розглядали у трьох його інтегративних складових: дитини, дорослого

(вихователів, музичних керівників, батьків) і однолітків та комплексної системи їхньої взаємодії, яка також динамічно розвивається.

На другому напрямі експериментального дослідження робота проводилася з педагогами закладів (вихователями і музичними керівниками) та батьками з метою визначення їхньої ролі у розвитку вміння дітей соціально прийнятним способом творчо виражати своє «Я» за допомогою образно-виражальних засобів у різних видах музичної діяльності.

У роботі з батьками було використано анкетування, участь в якому брало 35 осіб. Анкета містила сім запитань, складених таким чином, щоб отримати інформацію, яка дасть змогу розширити зміст попередніх методів дослідження, котрі спрямовувалися на вивчення особливостей творчого самовираження засобами музики (Додаток А). Також завдяки анкетуванню передбачалося отримати інформацію про ставлення батьків до означеної проблеми, з'ясувати, як у родині сприйнятливі вираженню дитиною бажання заявити про себе.

У рамках другого напрямку експерименту також проводили анкетування педагогів закладів дошкільної освіти (охоплено 6 осіб, із них 4 – вихователі та 2 – музичних керівників). Анонімність даного методу дала можливість отримати реальну картину явища, яке досліджуємо.

Педагогам закладів дошкільної освіти пропонували дати відповіді на сім запитань анкети. Анкетування дало можливість з'ясувати, які умови створюють у закладі дошкільної освіти для прояву зростаючою особистістю свого «Я», творчості у музичній діяльності; визначити основну мету, які завдання як першочергові реалізують педагоги у процесі життєдіяльності (на музичних заняттях, в ігровій та художній діяльності); з'ясувати особливості взаємодії педагогів і дітей 5–6-го року у звичних умовах життя, котрі суттєво впливають на розвиток творчого потенціалу. У таких спосіб досліджували взаємозв'язок між творчістю дорослих та дітей, з'ясовували, який тип творчого самовираження дітей у музичній діяльності продукують педагоги.

Для підсилення ефективності бесіди з дітьми старшого дошкільного віку проводилися ігрові вправи, які передбачали виховання позитивного ставлення

до себе, формування у дитини позитивного образу, зокрема, вправи «Я – сонечко», «Я талановитий, тому що...». Зміст вправи «Я – сонечко» полягав у тому, щоб дитина якомога більш називала своїх позитивних характеристик – прикріплювала стрічки-промінчики до «сонечка» (фото дитини). Метою наступного завдання «Я талановитий, тому що...» було стимулювати у вихованця прагнення заявити про себе – дошкільники завершували розпочате педагогом речення, називаючи свої здібності (наприклад, «Я талановитий, тому що гарно співаю») (Додаток Г).

Поряд з цим у процесі життєдіяльності зі старшими дошкільниками проводили бесіди, мистецькі розповіді «Подорож в країну мистецтв», «Магія Музики», (Додаток Д) спрямовані на сприймання та оволодіння дітьми образно-виражальними засобами різних видів мистецтв (колір, композиція, ритм, мелодія, темп, образні порівняння); на встановлення зв'язків між змістом твору мистецтва та засобами вираження, за допомогою яких він переданий.

Під час бесід особлива увага надавалася музичному мистецтву. Використання таких прийомів, як: «входження в образ», співставлення та порівняння, яскравий контраст, художнє виконання музичних творів, дозволило дошкільникам поглибити, систематизувати знання про специфіку різних видів мистецтва, їхнє значення у житті людини, образно-виражальні засоби, що дозволило збагатити емоційно-почуттєву сферу дитини. Для реалізації поставленої мети нами були спеціально підібрані твори мистецтва (репродукції художніх картин, музичні фрагменти, вірші, які поєднувалися за тематикою та змістом).

Бесіда «Магія Музики» допомогла дітям усвідомити, що твори музичного мистецтва мають властивість цікаво, виразно «розповідати» своєю специфічною мовою про довкілля, «зображувати» тварин, птахів, явища природи тощо). Наприклад, старшим дошкільникам пропонувалося прослухати музичні фрагменти: «Вітер» (п'єса Р. Шумана «Порив»); «Сонце» (п'єса Е. Гріга «Ранок»), «Місяць» (п'єса Е. Гріга «Літній вечір») та інші. Під час бесіди особливо зверталася увага дітей на здатності музики, яка вирізняє

цей вид мистецтва від інших – виражати настрій, почуття, характер, думки людини. Краще усвідомити цю властивість допомогло слухання музичних творів таких, як: С. Мусоргський «Сльоза», І.С. Бах, «Жарт», П. Чайковський «Роздум», «Сентиментальний вальс» та інших.

Дитина може себе виразити у музичній діяльності лише тоді, коли вона вміє добирати адекватні образно-виражальні засоби (пластичні, мелодичні, ритмічні, темброві та інші). Тому передбачалося засвоєння дітьми засобів музичної виразності, які є основою творчої активності – у формі казки діти дізнавалися про ритм, темп, тембр, динаміку, мелодію, вправлялися у їх відтворенні.

Творчі завдання «Таємниця музичної скриньки», «Чарівний капелюх» та інші, до виконання яких долучалися діти старшого дошкільного віку, перш за все сприяли формуванню у дітей адекватної самооцінки, самоповаги, допомагали у них викликати інтерес до музики, бажання її слухати, поглиблювали знання і уявлення про емоційність музичного мистецтва, його образно-виражальні засоби.

У процесі життєдіяльності, для того, щоб діти старшого дошкільного віку почувалися комфортно, входили в стан «творчості», зняття напруги, поліпшення настрою, збагачення емоційного досвіду, використовувалися елементи арт-терапії, що є лікувально-профілактичною й коректувальною діяльністю. Діти слухали музику, створювали відповідне графічне зображення відчутого – «малювали музику», за бажанням давали малюнку образну назву, наприклад «Щось таємниче та загадкове», «Спогади», «Морська подорож» тощо. Підбір музичних фрагментів, які використовувалися з метою релаксації, заспокійливого, активізуючого, тонізуючого ефекту подано в додатках (Додаток В).

Для збагачення у дітей арсеналу образно-виражальних засобів, нами використовувалися прийоми ритмічного, пластичного, тембрового та мелодичного вигадування (за С. Нечай, А. Яфальян). Відчутти ритмічність навколишнього світу дитина може лише в процесі поєднання ритмічного і

пластичного вигадування – виконання ритмічних фігур супроводжувалося виконанням ритмів на шумових музичних інструментах – бубні, барабані, трикутнику, маракасах тощо. Наступний етап пов'язаний з надходження способів адекватного ритмічного вираження створеного образу, також використовувалися інші засоби музичної виразності такі, як: темп, динаміка – до кожного ритму добиралася відповідна музика і пластичні рухи (наприклад, для повільного темпу – колискову, для швидкого – танцювальну мелодію). Вони усвідомлювали, що ритмічність збуджує активність, на відміну від повільного ритму, який урівноважує, заспокоює, сповільнює її. Використовуючи музичні інструменти, старші дошкільники вигадували ритми, які передають явища природи, наприклад вітер, дощ, грозу тощо.

Розвиваючі можливості тембру значущі, оскільки тембр характеризує емоційний стан, настрій, риси характеру особистості (за А. Менегетті, А. Яфальян). Дітей потрібно вчити розрізняти настрій, який може бути веселим, бадьорим, а тембр теплим, іскристим, оксамитовим тощо. Звуконаслідування найбільш близьке дітям, вони прислухаються до звуків навколишнього та намагаються відтворити почуте, підібрати адекватні шуми на шумових музичних інструментах чи зобразити голосом, вчать визначити тембр голосів та звуків, наприклад «спів птахів», «дзвін посуду на кухні», «шум вулиці» тощо. Одним з наймузичніших, але водночас таким, що викликає у дитини труднощі є мелодичне вигадування, яке взаємопов'язане з іншими видами (пластичним, тембровим, ритмічним та іншими). Інтоніяція фраз пісень допомагає відчувати музичний образ яскравіше, вловити найменші нюанси.

Образне мелодичне вигадування охоплює практично весь світ звуків, музики, що оточує дитину – вони вигадують мелодії до різних образів, при цьому, використовуючи динаміку, темп, голос, тембр, поєднують з вербальним вираженням та графічним зображенням (слово, малюнок, музика). Важливо зазначити, що дитина не завжди може виразити себе вербально, тому малюнок, графічне зображення найбільш відповідає вираженню її настрою, думок, переживань.

У процесі виконання вправ: «Прислухайся до себе», «Моє ім'я – музика», «Відгадай, хто Я» (Додаток Г) старші дошкільники реалізовували набутий на попередніх етапах досвід – прислухалися до своїх думок, мрій, бажань і виражали їх за допомогою міміки, голосу, жестів, рухів у танці, співів, музичних інструментів тощо. Таким чином, старші дошкільники прагнули заявити, об'єктивувати себе, у них формувалося потреба в самоповазі, бажання бути активними, реалізовувати здібності у процесі різних видів музичної діяльності, ефективно взаємодіяти з дорослими та однолітками, здатність підбирати адекватні образно-виражальні засоби, проявляти творчість у різних видах музичної діяльності.

Завдання «Прислухайся до себе» полягало в тому, щоб дитина вигадувала, імпровізувала образ, який відповідає характеру музики (радості, смутку, ніжності, тривозі тощо), при потребі змогла самостійно вибрати для цього потрібні атрибути, які допомагають надати створеному образу виразності (наприклад, стрічки, іграшки-інструменти, хустинки тощо). Значущою, головною суттю такого ігрового завдання є не передача конкретного сюжету, а виділення ним при сприйманні музики домінуючої емоції, вибір адекватних образно-виражальних засобів – емоційно-рухових, художньо-зображувальних, танцювально-пантомічних, інтерпритацій образів, тобто особливість полягає в єдності сприймання та самовираження.

Отже, у процесі експерименту дітям старшого дошкільного віку пропонувалися спеціально підібрані етюди, ігри, творчі вправи та завдання, що сприяли формуванню потреби і здатності реалізувати себе у процесі різних видів музичної діяльності. Діти, долучаючись до різних ігор, завдань та вправ у процесі життєдіяльності, набували уміння підбирати адекватні образно-виражальні засоби, вчилися презентувати іншим власні здібності, набували досвіду творчого самовираження.

Важливо наголосити, що відмінність проведення музичних занять від традиційних форм полягала не лише у змісті, а й у технології проведення. Особливим моментом в організації таких ігор-занять, занять-казок було те, що

дітям пропонували сісти в коло – вони мали змогу бачити один одного, могли, за потреби, взятися за руки, завдяки чому можна реагувати на вираження настрою, емоцій однолітків. Така організаційна умова забезпечила виникнення у дошкільників особливого емоційного ставлення до себе та інших, що є визначальним для розвитку досліджуваного явища.

Долучаючи дітей до музичного мистецтва, використовували різні форми ігрової, сюжетної побудови музичного заняття, так звану «гру в казку». Театралізацію з грою поєднували в особливій формі – гри-виставі, гри-концерті тощо, яка не повторювала театральних форм, а були передусім грою, в якій діти взаємодіють із дорослими та мають можливість імпровізувати, творчо проявити, об'єктивувати себе. Особливою, головною суттю таких ігор є не те, щоб дитина точно відтворювала сюжет, чітко виконувала рухи персонажів, казкових героїв, основне – співпереживання зростаючої особистості образу, прагнення самовиразитися, проявити творчість.

Отже, для дослідження проблеми творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку у музичній діяльності було використано цілий комплекс методів, кожний із яких доповнював попередній, а всі разом вони дали змогу отримати цілісну характеристику особливостей творчих проявів у музичній діяльності, актів самовираження, типових для різних груп досліджуваних. Також з'ясовано особливість впливів сімейного та суспільного виховання на прояви явища, яке досліджуємо.

Експериментальне дослідження кількісних даних, одержаних завдяки використанню педагогічних умов, подано у наступному підрозділі.

2.3. Аналіз результатів педагогічного експерименту

Для того, щоб запровадити розроблені нами на формувальному етапі педагогічні умови у практику, постала необхідність експериментальної перевірки їхньої ефективності у розвитку досліджуваного явища. Відповідно, на заключному етапі експериментального дослідження проводився контрольний зріз та здійснювався аналіз отриманих результатів.

На меті контрольного зрізу – оцінити ефективність проведеної експериментальної роботи, а саме визначити результативність використання під час формувального етапу методів і прийомів розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку у музичній діяльності. Завдяки контрольному зрізу стало можливим виявлення характеру та особливостей змін, які відбулися у процесі експериментальної роботи на попередньому етапі.

З табл. 2.4 виокремлено, що до формувального етапу дослідження діти старшого дошкільного віку в основному знаходилися на середньому (66%) і низькому рівнях (24%). Після формувального етапу якість творчого самовираження експериментальної групи значно підвищилася, з'явився більш високий рівень (62%).

Таблиця 2.4. Рівні творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку (%)

Рівень творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку	Експериментальна група «Пролісок»		Контрольна група «Ромашка»	
	до	після	до	Після
Високий рівень	10%	62%	14%	20%
Середній рівень	66%	28%	57%	60%
Низький рівень	24%	10%	29%	40%

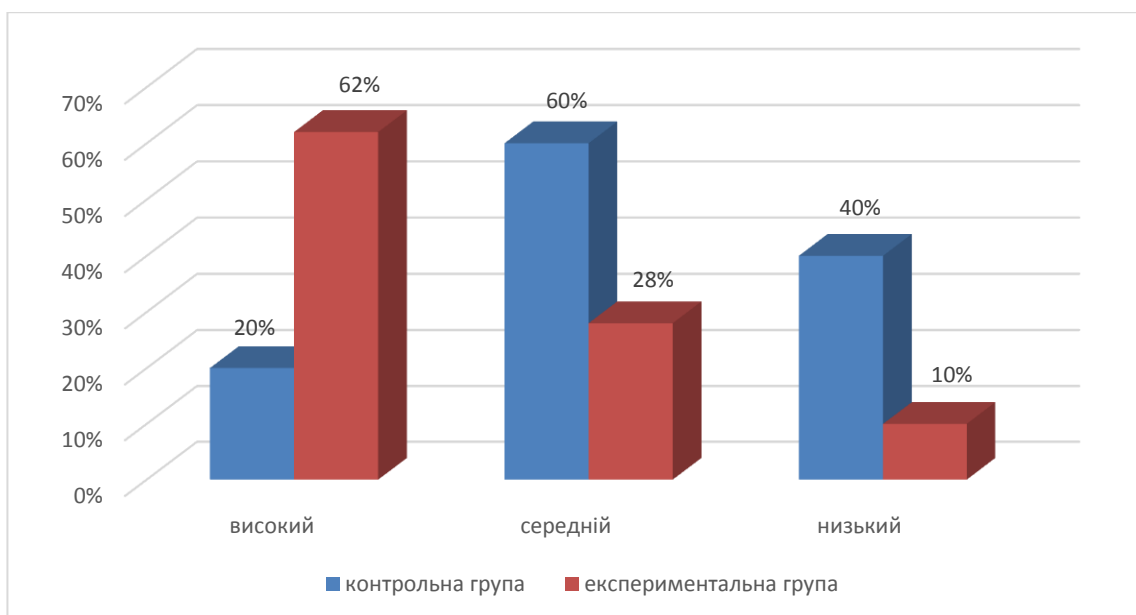

Рис. 2.2. Діаграма рівні розвитку творчого самовираження експериментальної і контрольної групах (у %)

Контрольний етап експерименту проводився за аналогією констатувального етапу, а також передбачав методи, що були використані під час формувального. Під час контрольного зрізу, так як і на етапі констатації, за дошкільниками проводилося спостереження у процесі життєдіяльності – різних видах художньої та ігрової діяльності, на музичних заняттях. Завдяки проведеному спостереженню стало можливим виявлення у вільних умовах змін сформованості потреби дітей старшого дошкільного віку себе виразити, здатності до творчості у музичній діяльності. Особливо в колі нашої дослідницької уваги перебували діти, які відносяться до суперечливого та зародкового типів творчого самовираження, оскільки у представників цих груп на констатувальному етапі діагностувалася недостатньо сформована потреба заявити про себе (прояви «Я» нестійкі, ситуативні, виникають в залежно від обставин або ледь започатковані).

У результаті проведених сеансів спостережень виявилися позитивні тенденції – деякі діти зазначених типів прагнули у різних сферах життя реалізувати свої здатності і можливості, природній потенціал.

Результати діагностики засвідчують позитивні тенденції у розвитку

творчого самовираження. Контрольний зріз дав змогу на основі якісного аналізу кількісних змін визначити ефективність впровадження педагогічних умов розвитку творчого самовираження старших дошкільників у музичній діяльності.

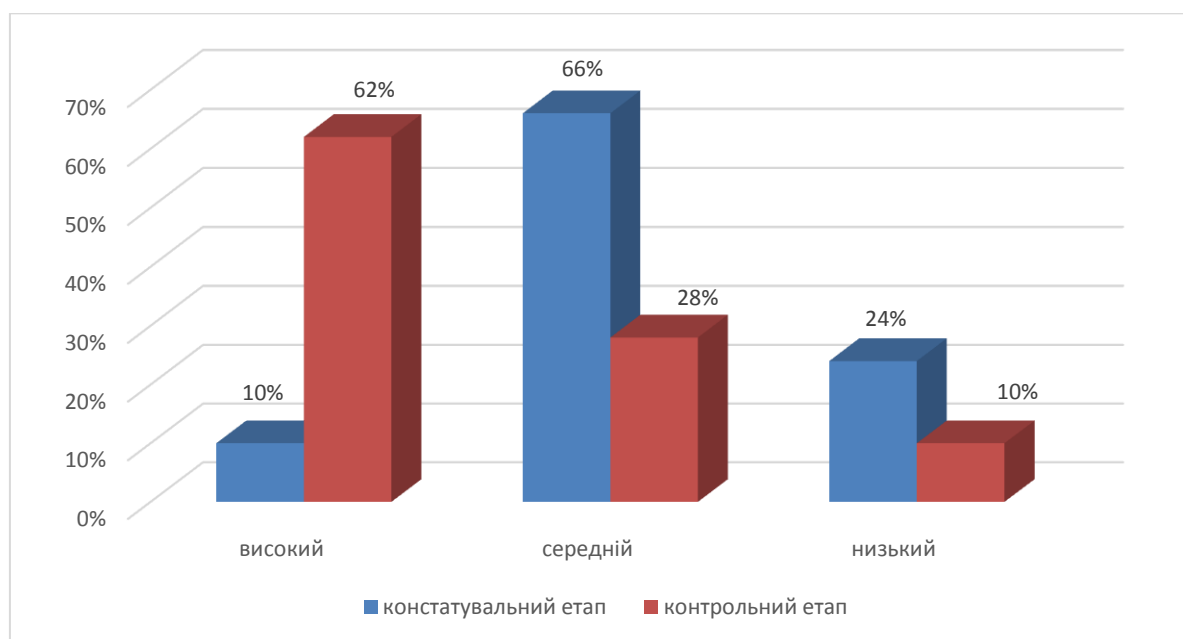

Рис. 2.3. Рівні розвитку творчого самовираження експериментальної групи на контрольному етапі (%)

За підсумками проведених діагностичних завдань в експериментальній групі високий рівень розвитку творчих здібностей збільшився на 52%, показники середнього рівня розвитку творчих здібностей зменшилися на 38%. Низький рівень розвитку творчих здібностей в експериментальній групі зменшився на 14%.

Результати контрольного зрізу засвідчили суттєву динаміку у проявах творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку у музичній діяльності. За допомогою кількісного аналізу якісних змін доведено ефективність розробленої нами комплексної системи виховання, спрямованої на актуалізацію творчого потенціалу досліджуваних у процесі різних видів музичної діяльності. Завдяки її використанню зросла кількість дітей, які

прагнули та виявилися здатними у соціально прийнятний спосіб виразити свої думки, почуття, ставлення.

За результатами формувального етапу експерименту можна зробити висновки, що використана комплексна система дослідження уможливила здійснення порівняльного аналізу розподілу дітей старшого дошкільного віку за типами творчого самовираження у музичній діяльності на констатувальному і контрольному етапах.

Аналіз якісно-кількісних результатів експериментально-дослідної роботи слугує підставою визначити, що планомірний педагогічний вплив сприяє розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку, про що свідчить збільшення відсотку з гармонійним типом творчого самовираження (з 11,2% до 36,2%).

Висновки до розділу 2

1. Виокремлено критерії та рівні розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності, а саме: наявність бажання виразити своє «Я» (потреба заявити про себе, домагання визнання, презентація власних можливостей, упевненість у своїх силах); здатність дитини проявити себе у музичній діяльності (емоційний відгук на музику, уміння підібрати адекватні образно-виражальні засоби, сформулювати судження про себе, виразити ставлення; здатність знаходити асоціативні зв'язки у створенні образу); сталість та варіативність проявів творчості (комбінування, поєднання засобів виразності та способів дій, продукування оригінальних ідей). Результати констатувального етапу дослідження засвідчили, що у процесі розвитку досліджуваного явища велику роль відіграють музичні керівники, вихователі закладів дошкільної освіти та батьки. Водночас зазначені результати дали змогу встановити, що не приділяються належної уваги потребі дитини виразити себе, розвитку її креативності як базової якості особистості.

2. Експериментально впроваджено педагогічні умови розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності: розширення уявлень дітей і батьків, музичних керівників та вихователів закладів дошкільної освіти про творче самовираження у музичній діяльності та його значення для успішного життя; надання дітям можливості творчо виражати себе у музичній діяльності та підтримка дорослими цих намагань; актуалізація творчого потенціалу дітей в музично-художній діяльності та збагачення арсеналу образно-виражальних засобів – пластичних, мелодичних, ритмічних, тембрових).

3. Якісний аналіз кількісних змін засвідчив ефективність і продуктивність застосованих педагогічних умов розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку у музичній діяльності, про що свідчать результати контрольного експерименту.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційному дослідженні подано теоретичне узагальнення проблеми розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності, що полягало у характеристиці сутності творчого самовираження у науковій літературі; значення музичної діяльності в процесі розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку; виявлення і впровадження педагогічних умов розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності

Здійснена розвідка дала змогу сформулювати наступні висновки:

1. З'ясовано теоретичні основи розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності, що є актуальним для раннього онтогенезу з високим рівнем спостережливості, уяви, фантазії. Самореалізація, повноцінне розкриття свого творчого потенціалу виступає метою та запорукою успішного буття людини в світі. У педагогіці розглядаються проблеми самореалізації та самовираження в контексті самоздійснення вільної особистості, надання їй можливостей реалізувати себе переважно у творчій діяльності. Творче самовираження дітей старшого дошкільного віку у музичній діяльності можна визначити як прагнення і здатність дитини об'єктивувати своє «Я», виразити власні думки, почуття, бажання, ставлення до себе та інших шляхом віднаходження адекватних образно-виразних засобів і реалізувати свій потенціал у процесі різних видів музичної діяльності. Виокремлено значення музичної діяльності в процесі розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку. Особливим з-поміж них є музика як найбільш емоційний за своєю сутністю вид мистецтва, сильний стимулятор творчої активності зростаючої особистості. Згідно з підходами провідних фахівців, музична діяльність виступає суб'єктивним вираженням особистісної сутті дитини.

2. Виявлено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності, а саме: поглиблення пізнавальних уявлень дітей, музичних

керівників та вихователів закладів дошкільної освіти про творче самовираження у музичній діяльності та його значення; надання дітям можливості творчо виражати себе у музичній діяльності та підтримка дорослими цих намагань; актуалізація творчого потенціалу дітей в музично-художній діяльності; збагачення у дітей арсеналу образно-виражальних засобів пластичних, мелодичних, ритмічних, тембрових.

3. Визначено критерії та рівні розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності, а саме: наявність бажання виразити своє «Я» (потреба заявити про себе, домагання визнання, презентація власних можливостей, упевненість у своїх силах); здатність дитини проявити себе у музичній діяльності (емоційний відгук на музику, уміння підібрати адекватні образно-виражальні засоби, сформулювати судження про себе, виразити ставлення; здатність знаходити асоціативні зв'язки у створенні образу); сталість та варіативність проявів творчості (комбінування, поєднання засобів виразності та способів дій, продукування оригінальних ідей). Результати констатувального етапу дослідження засвідчили, що у процесі розвитку досліджуваного явища велику роль відіграють музичні керівники, вихователі закладів дошкільної освіти та батьки. Водночас зазначені результати дали змогу встановити, що не приділяються належної уваги потребі дитини виразити себе, розвитку її креативності як базової якості особистості.

4. Результати діагностики засвідчують позитивні тенденції у розвитку творчого самовираження. Контрольний зріз дав змогу на основі якісного аналізу кількісних змін визначити ефективність впровадження педагогічних умов розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку у музичній діяльності. За підсумками проведених діагностичних завдань в експериментальній групі високий рівень розвитку творчих здібностей збільшився на 52%, показники середнього рівня розвитку творчих здібностей зменшилися на 38%. Низький рівень розвитку творчих здібностей в експериментальній групі зменшився на 14%.

Результати контрольного зрізу засвідчили суттєву динаміку у проявах

творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку у музичній діяльності. За допомогою кількісного аналізу якісних змін доведено ефективність розробленої нами комплексної системи виховання, спрямованої на актуалізацію творчого потенціалу досліджуваних у процесі різних видів музичної діяльності. Завдяки її використанню зросла кількість дітей, які прагнули та виявилися здатними у соціально прийнятний спосіб виразити свої думки, почуття, ставлення. Якісний аналіз кількісних змін засвідчив ефективність і продуктивність застосованих педагогічних умов розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку у музичній діяльності, про що свідчать результати контрольного експерименту.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Використання в освітньому процесі закладів дошкільної освіти сучасних музичних творів для розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку залишається цікавим і багатоаспектним.

Подальшого вивчення потребують питання вікової динаміки та статевих особливостей прояву творчого самовираження в дошкільному дитинстві, особливості впливу на досліджуване явище різних соціальних інститутів та закладів дошкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алиев Ю. Б. *Воспитательный потенциал музыкального искусства*. Музыкальная психология и психотерапия. 2007. № 1. С. 13–18.
2. Ананьев Б. Г. *О проблемах современного человекознания*. СПб: Европа. 2001. 263с.
3. Аніщук А. М. *Педагогічні умови оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників різної статті* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка». К. 2008. 21 с.
4. Бех І. Д. *Виховання особистості в соціогенетичному дискурсі*. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. К. Віра Інсайт, 2001. Кн. 1. С. 15.
5. Бех І. Д. *Виховання особистості: Сходження до духовності*. К. Либідь. 2006. 272 с.
6. Бех І. Д. *Виховання особистості*. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. К. Либідь, 2003. 280 с.
7. Богуш А. М. *Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах*: підруч. для студ. вищих навч. закл. К. Видав. Дім «Слово». 2006. 304 с.
8. Ветлугина Н. А. *Музыкальное развитие ребенка*. М. Просвещение. 1967. 255 с.
9. Ветлугина Н. А. *Общие вопросы художественного творчества ребенка*. Художественное творчество и ребенок. М. Педагогика, 1972. 274 с.
10. Гавриш Н. В. *Розвиток мовленнєво-творчої діяльності в дошкільному дитинстві* : дис. доктора пед. наук: 13.00.02. К. 2002. 438 с.
11. Алексеева Л. Г., Воронин А. Н., Галкина Т. В. *Диагностика и развитие креативности. Развитие и диагностика способностей*. М. Наука, 1991.С. 170–178.

12. Гилфорд Дж. *Три стороны интеллекта*. Психология мышления: сб. переводов с нем. и англ. (ред. А. М. Матюшкина). М. Прогресс, 1965. С.433–456.
13. Дронова О. О. *Педагогічна технологія розвитку у старших дошкільників художнього самовираження на засадах ідей Марії Монтессорі*. Гуманізація навчально-виховного процесу. Спецвипуск 4. Частина I. Словянськ. 2010. С. 99–109.
14. Запорожец А. В. *Избранные психологические труды*: в 2 т. Психология развития ребенка (ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко) М. Педагогика. Т. 1: Психологическое развитие ребенка. 1986. 318 с.
15. Кононко О. Л. *Дитяча креативність крізь призму Базової програми «Я у Світі»*. 2008. № 7. С. 3–7.
16. Кононко Е. Л. *Чтобы личность состоялась* (монографія) К. Рад. шк., 1991. 224 с.
17. Кононко О. Л. *Виховуємо соціально компетентного дошкільника*: навч.-метод. посібник до Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». К. Світич. 2009. 208 с.
18. Лисина М. И. *Воспитание детей раннего возраста в семье*. К. Знание, 1983. 49 с.
19. Лисина М. И. *Общение, личность и психика ребенка*. (науч. ред. А. Г. Рузская). М. : Москов. психол.-соц. ин-т., 2001. 384 с.
20. Лобова О. В. *Формирование творческой активности младших школьников в процессе музыкально-эстетического воспитания* : дисс. канд. пед. наук : 13.00.01. Сумы, 1998. 220 с.
21. Луценко І. О. *Які самі, такі й сини*. Дошкільне виховання. 2004. № 8. С. 10–11.
22. Маслоу А. Х. *Мотивация и личность* (пер. с англ. А. М. Татлыбаева) СПб. : Евразия, 1999. 478 с.
23. Масол Л. М. *Загальна мистецька освіта: теорія і практика*: (монографія) К. Промінь, 2006. 432 с.

24. Масол Л. М. *Ігрові художньо-педагогічні технології у процесі викладання інтегрованого курсу «Мистецтво»: педагогічні технології*. Початкова школа. 2007. № 1 (451) С. 46–54.

25. Миропольська Н. Є. *Формування художньої культури учнів загальноосвітньої школи засобами мистецтва слова* : дис. доктора пед. наук : 13.00.01. К. 2003. 425 с.

26. Мухіна В. *Наш малюк та його «Я»*. Дошкільне виховання. 2004. № 6. С. 14–15.

27. Науменко С. І. *Психологія музичності та її формування у молодших школярів* : навч. Посібник. К. КДПІ, 1993. 60 с.

28. Остапенко З.А. *Вплив музичного середовища на розвиток імпровізації у дітей дошкільного віку*. VI Міжнародна науково-практична конференція «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін» м. Суми, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, 23-24 квітня 2020 року.

29. Остапенко З.А. *Розвиток творчої фантазії старших дошкільників у процесі музичної імпровізації*. Міжнародна науково-практична конференція «Теорія та методика дошкільної і початкової освіти в сучасному педагогічному просторі» м. Суми, Сумський Палац дітей та юнацтва, 13-14 листопада 2019 року.

30. Пироженко Т. А. *Коммуникативно-речевое развитие ребенка*. К. Норе-принт, 2002. 309 с.

31. Радынова О. П. *Музыкальное воспитание дошкольников: (пособие для студ. пед. ин-тов, учащихся пед. уч-щ и колледжей, муз. руководителей и воспитателей дет. сада)*. М. : Просвещение, 1994. 223 с.

32. *Развитие общения у дошкольников* (ред. А.В. Запорожца, М. И. Лисиной). М. Педагогика, 1974. 287 с.

33. Рубинштейн С. Л. *Избранные психологические труды*. М. Наука, 1997. 463 с.

34. Рудницька О. П. *Музика і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти*: навч. Посібник. К. ІЗМН. 1998. 248 с.
35. Савченко О. Я. *Розвивай свої здібності* навч. посіб. для мол. школярів. К. Освіта, 1995. 159 с.
36. Сухомлинский В. А. *Сердце отдаю детям*. К. Рад. шк. 1981. 382 с.
37. Узнадзе Д. Н. *Психологические исследования*. М. Наука 2001. 431 с.
38. Фельдштейн Д. И. *Психология развивающейся личности* М. Изд.-во Инст. практич. психол., 2007. 512 с.
39. Надольний І. Ф., Андрущенко В. Л., Бойченко І. В. *Філософія*: навч. посіб. К. : Вікар, 2000. 624 с.
40. Фурмина Л. С. *Возможности творческих проявлений старших дошкольников в театрализованных играх*. Художественное творчество и ребенок. К. : Педагогика, 2000. С. 87–99.
41. *Художня культура України: Експериментальна програма для загальноосвіт. шкіль, ліцеїв, гімназій*. Л. Масол, С. Коновець. К. : Мистецтво та освіта. 2005. № 2. С. 23–28, 37–45.
42. *Художественное слово в детском саду* за ред. Н. А. Ветлугина, Н. С. Карпинская и др. К. : Учпедгиз, 2000. С. 61–105.
43. Хухлаева О. В. Хухлаев О. Э., Первушина И. М. *Тропинка к своему Я: как сохранить психологическое здоровье дошкольников*. 2-е изд. К. : Генезис, 2007. 175 с.
44. Чеснокова И. И. *Проблемы самосознания в психологии*. К. : Наука, 2001. 177 с.
45. Чиренко Н. В. *Гра як засіб самовираження дитини*. Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. К., 2005. Вип. 8, кн. 2. С. 156–158.
46. Чумичева Р. М. *Социокультурная пространственно-предметная среда развития ребенка*. Детский сад от А до Я. 2005. № 4. С. 6–8.
47. Чумичева Р. М. *Творческая свобода ребенка как проявление его внутреннего мира*. Воспитание школьников. 2000. № 5. С. 14–19.

48. Шакуров Р. Х. *Самолюбие детей (дошкольный возраст)*. К. Прогресс, 2003. 176 с.

49. Эльконин Д. Б. *Проблемы психологии игры*. Избранные психологические труды. К. : Педагогика, 2000. 560 с.

50. Яковлева Е. Л. *Эмоциональные механизмы личного и творческого развития*. Вопросы психологии. 2007. № 4. С. 20–27.

51. Ямницький В. М. Вплив емоціогенних ситуацій на творчу діяльність учнів: дис. канд. психол. наук: 19.00.07. Одеса, 2005. 134 с.

52. Guilford J. P. *Greativity: yesterday, today, tomorrow*. I of creative behavior. 2001, Vol 1.P.3–14.

ДОДАТКИ

Додаток А

Діагностичні методи визначення типології творчого самовираження дошкільників у музичній діяльності:

- *анкети для музичних керівників, вихователів закладів дошкільної освіти, батьків дітей;*
- *тематичні бесіди з дошкільниками;*
- *проективна методика.*

Анкета для музичних керівників закладів дошкільної освіти

Шановні музичні керівники! Ми досліджуємо творче самовираження дошкільників у музичній діяльності, просимо Вас дати відповіді на запитання анонімної анкети. Вдячні за співпрацю.

1. Дайте, будь ласка визначення поняття «творче самовираження дитини у музичній діяльності».
2. Які на Вашу думку, показники творчого самовираження дошкільників у різних видах музичної діяльності ?
3. Як на Ваше міркування, дошкільники виявляють своє «Я» у процесі різних видів музичної діяльності ?
4. Як Ви вважаєте, чи важливо підтримувати прагнення дитини виразити себе у музичній діяльності?
5. На які моменти, Ви найбільше звертаєте увагу на музичному занятті?
6. Назвіть, будь ласка пріоритетні якості особистості дитини старшого дошкільного віку?
7. Назвіть, будь ласка, якості особистості педагога, які є обов'язковими у роботі з дошкільниками.

Анкета для батьків

Шановні батьки! Для дослідження творчого самовираження Вашої дитини у музичній діяльності просимо відповісти на запитання анонімної анкети. Щиро вдячні за співпрацю.

1. Чи є у Вашої дитини бажання себе виразити, заявити про своє «Я»?
2. Як Ваша дитина виражає себе у різних видах музичної діяльності?
3. Як Ви вважаєте, чи важливо розвивати у дитини творчість?
4. Як Ви оцінюєте прояви творчості дитини, на що першочергово звертаєте увагу у процесі її художньої діяльності ?
5. Які на Вашу думку, якості потрібно розвивати у дитини-дошкільника?
6. Як Ви заохочуєте дитину до творчості?
7. Які умови створюєте для того, щоб Ваша дитина реалізовувала свій природний потенціал?

Анкета для вихователів закладів дошкільної освіти

Шановні вихователі ! Для дослідження творчого самовираження старших дошкільників у музичній діяльності, просимо Вас дати відповіді на запитання анонімної анкети. Вдячні за співпрацю.

1. Як Ви розумієте поняття «творче самовираження»?
2. Назвіть, будь ласка, критерії та показники творчого самовираження дошкільників у музичній діяльності?
3. На що Ви в першу чергу звертаєте увагу дітей у процесі художньої діяльності, на яких моментах centruєте?
4. Назвіть, які на Вашу думку, пріоритетні якості особистості дитини-дошкільника.
5. Як Ви підтримуєте прагнення, бажання дитини заявити про себе?
6. У якій сфері дитина дошкільник найкраще виявляє своє «Я»? Назвіть, будь ласка, чинники творчості дитини.
7. Якими, на Вашу думку, особистісними якостями має бути наділений «ідеальний» педагог.

Тематичні бесіди для дітей старшого дошкільного віку:

Мета: визначити усвідомлення дітьми старшого дошкільного віку власних емоцій і почуттів, з'ясувати особливість вираження у музичній діяльності.

Форма проведення: індивідуальна, тривалість 5-15 хвилин.

Запитання бесіди: «Моє особливе Я»

- Коли ти радієш (чи сумуєш) як ти поводишся ?
- Чи розуміють твій настрій батьки, вихователі, однолітки ?
- Як ти думаєш, чому ти особливий, назви свої якості, здібності, таланти ?

Запитання бесіди: «Я у музиці»

- Коли ти співаєш, танцюєш, граєш на музичних інструментах, що тобі найбільше подобається ?
- Які види музичної діяльності (співати, танцювати, слухати музику, грати на музичних інструментах) тобі подобаються найбільше ? Чому ?
- Яку ти музику любиш. Чому ?

Запитання бесіди: «Я і музика довкілля»

- Де тобі найбільше подобається танцювати, співати, слухати музику, грати на музичних інструментах у дома, у садочку, чи немає значення де ?
- Що тобі найбільше подобається на музичних заняттях, чому ?
- Тобі подобається виконувати нові завдання чи відомі вправи, ігри на музичному занятті ?

Проективна методика «Моя Диво-музика».

Мета: дослідити прагнення і здатність дошкільників виразити себе у музичній діяльності.

1. Дітям пропонується прослухати два музичних фрагменти (різні за характером). 2. Дітям пропонують вибрати мелодію, яка сподобалась найбільше та пояснити свій вибір, дати їй назву. 3. Наступний етап – відобразити почуте, свої враження за допомогою образно-виражальних засобів. Створити графічне зображення прослуханої музики.

Рекомендований музичний репертуар

Музика для релаксації: К. Дебюссі «Хмаринки», А. Бородін. «Ноктюрн» із струнного квартету.

Тонізуюча (підвищує життєвий тонус, настрій): І.-С. Бах «Жарт», І. Штраус Вальс «Весняні голоси», П. І. Чайковський «Пори року» («Пролісок»).

Активізуюча – В. А. Моцарт. «Маленька нічна серенада» (фінал); М. Глінка «Камаринська»; В. А. Моцарт «Турецьке рондо»; П. І. Чайковський «Вальс квітів» із балету «Лускунчик».

Заспокійлива: М. Глінка «Жайворонок»; А. Лядов «Музична табакерка»; К. Сен.-Сан «Лебедь»; Ф. Шуберт «Серенада».

Організуюча (сприяє зосередженню уваги у діяльності): І.-С. Бах «Арія», А. Вівальді «Пори року» («Весна», «Літо»), Ф. Шуберт «Музичний момент».

Рекомендовані музичні твори для зняття перевтоми – М. Огінський «Полонез»; для покращення настрою: Л. Бетховен «Ода радості», Ф. Шуберт «Аве Марія».

Музика, що виражає емоції і почуття.

Радість: П. Чайковський. «Італійська пісенька»; С. Прокоф'єв Симфонія №1 «Класична» (1 частина, фрагмент); Л. Бетховен Симфонія № 9 (4 частина, фрагмент); І. Штраус «Вогонь молодості», В. А. Моцарт Симфонія №40 (1 частина, фрагмент).

Смуток, журба: А. Вівальді Largo; Л. Бетховен. «Місячна соната» (1 частина, фрагмент); К. Сен-Сан «Лебідь»; І. Брамс Симфонія № 3 (3 частина); А. Дворжак Симфонія № 9 (2 частина).

Тревога: П. Чайковський «Хвороба ляльки».

Етюд, ігри, творчі вправи та завдання, які використовувалися у роботі з старшими дошкільниками на формувальному етапі експерименту.

Мета: формування у дитини старшого дошкільного віку потреби і здатності виразити себе у музичній діяльності.

«Тємниця музичної скриньки»

Мета: Формування позитивної самооцінки, здатність усвідомлювати свої індивідуальні особливості; створювати художній образ, асоціювати себе з ним; вміння використовувати адекватні образно-виражальні засоби; викликати інтерес до музики.

Після прослуховування двох і більше музичних фрагментів, педагог пропонує дітям розповісти про музику, яка сподобалася найбільше, пояснити чому, починаючи свою розповідь словами «А мені найбільше сподобалося...».

У стилізовану музичну «скриньку» можна покласти дзеркало. Дошкільники, зазираючи у скриньку, мають показати, кого вони там побачили, не називаючи себе, наприклад, музиканта, артиста, співака і т.д.

«Я – сонечко»

Мета: формування адекватної самооцінки, прагнення заявити про своє «Я», позитивне ставлення до себе та однолітків.

Дітям дається інструкція: намалювати сонце, у (центрі «сонця» дитина може намалювати свій портрет). Пропонується прикріпити до «сонечка» стільки стрічок-промінчиків, скільки хороших якостей дитина помічає у собі. Чим більше дитина називає своїх позитивних характеристик, тим більше стрічок-промінчиків з'являється у «сонечка». Потім кожна дитина відповідає на запитання – відбувається колективне обговорення присвоєних позитивних якостей, встановлюється відповідність (невідповідність) цих якостей особливостям кожної дитини.

«Я талановитий тим, що...»

Мета: навчити дитину бачити себе з хорошої сторони, відчувати себе впевнено у вираженні думок, виховувати прагнення бути активною у процесі взаємодії з однолітками.

Педагог пропонує вихованцям закінчити розпочату ним фразу, називаючи свої здібності та можливості, тим самим стимулюючи прагнення заявити про себе.

«Моє ім'я – музика»

Мета: формувати у дитини прагнення і здатність виразити себе, добирати адекватні образно-виражальні засоби, розвивати уяву, творчість.

Педагог запитує, у дітей, яке слово є одним із найважливіших в житті кожного з самого народження? Це його ім'я. Для кожної людини його ім'я є самим приємним звуком на землі, котре звучить як сама найкраща в світі музика: наше ім'я іноді капає як дощик, іноді звучить як ехо в горах, іноді ллється як веселий гірський струмочок, а буває стукає мов барабан. Ім'я є відображенням індивідуальності кожного.

Педагог пропонує кожному назвати себе так, як йому найбільше подобається, пояснити чому, асоціювати його звучання із звуками навколишнього. На наступному етапі, за бажанням, діти проспівують власне ім'я, показують в танцювальних рухах або ж відображають за допомогою музичних інструментів.

«Прислухайся до себе»

Мета: навчити дітей виражати свої думки, створювати виразний музичний образ, добирати для цього образно-виражальні засоби, виховувати позитивне ставлення до себе.

Після прослуховування музичних творів, контрастних за темами і образами дітям пропонується прислухатися до своїх думок, емоцій, мрій, асоціацій – який настрій переважає. Кожна дитина вибирає музичний образ для творчого перевтілення – виражає ставлення, емоції, почуття за допомогою образно-виражальних засобів.

«Мій улюблений казковий персонаж»

Мета: Навчати визначати емоції і почуття інших, виражати власні емоції і почуття; формувати вміння взаємодіяти в грі; формувати доброзичливість; розширювати репертуар позитивного спілкування.

Вітання. Казкарка запрошує стати в коло і перекидаючи м'яч один одному висловлювати добрі побажання.

Завдання: розвивати вміння невербальної комунікації; вдосконалювати вміння визначати почуття і настрої інших людей і співчувати їм, виражати позитивне ставлення.

Казкарка питає: «А ви можете по виразу обличчя вгадати який настрій у бабусі, мами чи тата?». Якщо дитина помиляється, то потрібно звернути її увагу на неточності і постаратись навчити визначати однакові настрої персонажів. Коли розкладка пасьянсу закінчиться, то Казкарка пропонує називати і відображати настрій.

Ігровий хороводний танець. Завдання: Формувати у дитини здатність виразити емоції, почуття, ставлення за допомогою міміки, жестів, рухів. Опис: Казкарка повторює танцювальні рухи, розучені раніше.

Вгостях у Казки. Завдання: створити образ казкового героя, добирати образно-виражальні засоби. Діти за власним бажанням створюють образи казкових героїв (використовують атрибути, музичні інструменти тощо). Казкарка разом з дітьми відгадує казкових персонажів.

Ігрове завдання Завдання: Навчити вербалізувати переживання та емоційно на них відгукуватися. Казкарка питає кожну дитину, що їй найбільше сподобалось на занятті, хвалить щирі відповіді.

Домашнє завдання. Дітям пропонується намалювати улюбленого персонажа, вигадати нове закінчення або початок казки, пісеньку тощо.

Тематичні бесіди, які використовувалися в роботі з дітьми старшого дошкільного віку на формувальному етапі.

Бесіда: «Подорож до країни мистецтв»

Мета: поглиблювати знання дітей про образно-виражальні засоби образотворчого і музичного мистецтва, формувати здатність емоційно відгукуватись на твори мистецтва, об'єктивувати потребу виразити себе.

В грі використовуються репродукції художніх картин: «Три богатиря» В.Васнецова, «Дівчина в оранжевій хустині» Ф. Сичкова; музичні твори: Т. Альфоніна «Ададжо».

Педагог просить дітей розповісти, що зображено на художніх картинах і визначити настрій, який вони передають. Педагог зауважує, що глядач, дивлячись на художні картини, може зрозуміти, що думають люди, які на ній зображені, який в них настрій, про що вони мріють, що їх хвилює, до чого вони прагнуть, про що мріють. Але, що важливо, художник не говорить ні єдиного слова, він розмовляє з глядачем за допомогою ліній, кольору, фарб, і ми його чудово розуміємо – замість слів митця «розповідати» можуть жести, вираз обличчя героїв, які зображені.

Педагог пояснює, що на своїй особливій мові розмовляє з нами і музичне мистецтво (музичні звуки, мелодія, ритм, тембр і т.д.). Педагог пропонує дітям послухати музичні твори та поділитися враженнями від почутого. Педагог дізнається, який музичний твір дітям сподобався найбільше, пояснити чому.

Наступним завданням: дошкільникам пропонується обрати та підійти до тієї репродукції картини, якій відповідає прослухана музична мелодія.

Бесіда «Кожний з нас є неповторним та унікальним».

Педагог пояснює дітям, що кожному людину потрібно цінувати і поважати, адже всі є унікальними. Прийняття свого «Я» посилюється якщо тебе приймають люди, яких ти шануєш. Пригадайте тих людей, які тебе приймають і люблять, твоє прийняття власного «Я» посилюється. Людина, яка себе не цінує, підсвідомо налаштовується на те, що й інші її не будуть цінувати. Внаслідок чого вона поводить себе так, що дійсно й не має за що цінувати. Люди починають відвертатися від неї. З іншого боку, людина, яка приймає себе, поважає налаштовується на те, що інші до неї добре ставляться.

Бесіда «Я – талановитий»

Мета: продовжувати поглиблювати уявлення дошкільника про себе, свої якості, особливості, формувати здатність заявити про своє „Я”; вміння вільно, самостійно висловлювати власні міркування, думки, враження.

Педагог: Діти, ви певно, не раз запитували себе «Чому ми усі різні. Це добре – що всі ми різні ?. Давайте поміркуємо».

Запитання – Що ти вмієш ? Що тобі вдається найлегше і найкраще ? Про який цікавий випадок з свого життя Ти хочеш розповісти ?

Також у процесі бесіди пропонується дітям називати свої риси, які відрізняють її від інших.

По закінченню бесіди проводиться ігрова вправа «Компліменти». Діти сидять колом. Передаючи один одному м'яч, кажуть компліменти: «Ти особливий», «Ти гарна», «Ти найкраще співаєш».